

YAPICI ADALET YAKLAŞIMI OLARAK HAKİKAT KOMİSYONLARI

Truth Commissions as a Restorative Justice Approach

Volkan MAVİŞ*

ÖZ

Yapıcı adalet anlayışı geçtiğimiz yıllar içerisinde büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Söz konusu anlayışın öne çıkan örneklerinden birisi de hakikat komisyonlarıdır. Özellikle iç savaş, askeri darbe ve soykırım gibi insan hakları ihlallerinin kitlesel boyutta yaşandığı ülkelerde hakikat komisyonlarının hayata geçirildiği görülür. Güney Afrika, Şili, Peru gibi ülkelerde hakikat komisyonları gerçeğe ulaşmak ve yargılamaları sağlamak adına önemli başarılar kazanmışlardır. Diğer yandan, komisyonların adalet arayışına zarar verdiği ve af yolunu açtığı da iddia edilmektedir. Bu çalışmada öncelikle hakikat komisyonlarına ilişkin genel bilgiler verilecektir. İlerleyen bölümlerde komisyonlara ilişkin olumlu ve olumsuz görüşler gösterilecek ve olası çözüm yolları belirtilecektir.

Anahtar Sözcükler: Hakikat komisyonları, yapıcı adalet, geçiş dönemi adaleti, uzlaşma

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı, volkanm@hotmail.com.tr.

ABSTRACT

Restorative justice approach has made a considerable progress in recent years. Truth commissions are one of the towering examples of this approach. It can be observed that truth commissions are specifically created in states where massive human rights abuses such as civil war, military coup and genocide have taken place. In South Africa, Chile and Peru, truth commissions have had considerable success in achieving truth and securing prosecution. On the other hand, it has been adduced that commissions may injure those seeking justice and open the way to remission. In this paper, first of all, general information on truth commissions will be presented. In the following sections, pros and cons of such commissions will be dealt with and possible solutions will be elaborated.

Keywords: Truth commissions, restorative justice, transitional justice, reconciliation.

I. GENEL OLARAK

Geçtiğimiz kırk yıl yapıcı adalet çalışmalarının büyük ivme kazandığı bir dönem olmuştur. Pek çok ülkede kırım dönemlerinden sonra geleceği yeniden inşa etmek adına, onarıcı yöntemlere başvurulduğu görülmektedir. Bugün geldiğimiz noktada anlaşılmıştır ki geçmişle hesaplaşmayı gerçekleştirmeden geleceğe güvenle bakmak mümkün olmamaktadır. Bir toplum ne kadar kaçmak istese de kirli geçmiş takibe devam etmektedir. Kurgulanan ulusal hafıza dahi bu takibi kesemez. Öyle ki 1990'lara kadar ülkelerin geçmişi mazur gösterme adına yarattıkları kurguya tutundukları görülür. Genellikle kahramanlıkla ve / veya mağduriyetle dolu bir tarih oluşturulur; böylelikle geçmişteki suçların araştırılması ve kabulü söz konusu olmaz.¹ İşte bu yasaklayıcı ve susturucu anlayış belli ölçüde terk edilmiş, geçmişle hesaplaşmak adına alternatif yaklaşımlardan faydalanmaya yönelik bir akım ortaya çıkmıştır.

¹ Mithat SANCAR: Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2014, s. 52.

Hakikat komisyonları, yapıcı adaletin sağlanması ve geçmişin işlenmesi için izlenen yollardan en önemlilerinden birisidir. Yakın geçmişte pek çok ülkede hakikat komisyonlarının hayata geçirildiği görülür. Özellikle Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'yla birlikte hakikat odaklı oluşumlar uluslararası alanda ilgi odağı olmuştur. Günümüzde insan hakları ihlallerinin kitlesel boyutta yaşandığı ülkelerde hakikat komisyonları ilk akla gelen yöntemlerden birisidir. Geçmişin araştırılması, uzun yıllar süren baskı döneminde yaşanan suçların aydınlatılması, faillerin ve mağdurların tespiti, ilgililere kulak verilerek acılarının hafifletilmesi ve her türlü zararın tazmini bu komisyonların temel işlevleri arasında sayılabilir.

Uluslararası ceza hukukunda büyük önem taşıyan hakikat komisyonları meselesi ülkemizde çok dar bir kapsamda ele alınmıştır. Konuya ilişkin en temel kavramların dahi sınırlı sayıdaki eserlerde işlendiği görülür. Bu nedenle, kısa çalışmamız hakikat komisyonlarına ilişkin temel bilgiler vermek ve tartışmalı konulara değinmek amacını taşımaktadır. Çalışmada ilk olarak hakikat komisyonlarının ortaya çıkışı gösterilecektir. Sonraki bölümde komisyonların taşınması gerektiği belirtilen asgari unsurları belirtmeye çalışacağız. İlerleyen bölümlerde sırasıyla komisyonların kuruluş ve işleyiş şekilleri, komisyonların taşıdıkları amaçlar anlatılacak. Nihayet son bölümde komisyonların gerekliliği üzerine yapılan tartışmaları belirterek kendi görüşümüzü sergilemeyi hedefliyoruz.

II. HAKİKAT KOMİSYONLARININ KISA GEÇMİŞİ

Hakikat komisyonlarının bir parçası olduğu yapıcı adalet anlayışının geçmişi binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Her ne kadar hakikat komisyonları modern zamanın kurumları olsalar da, uzlaşmacı ve yapıcı anlayışın izleri geçmişte bulunmaktadır. Gerçekten de Antik Yunan'da dahi toplumsal ilişkilerin yeniden inşasına yönelik geleneklere rastlanmaktadır. Spartalılar, galip çıktıkları Peloponez Savaşı'ndan sonra Atina'da oligarşik bir yönetim oluşturmuşlardı. *Otuz Tiran* olarak da bilinen bu yönetim, baskıcı idaresi sırasında kitlesel ölümlere sebep olmuş ve pek çok kişiyi sürgüne göndermişti.² Sürgündeki Atinalılar kurdukları orduyla geri dönerek İ. Ö. 403 yılında Piraeus Savaşı'nı kazanarak baskıcı yönetime son

² Jon ELSTER: *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*, Cambridge University Press, New York 2004, s. 9 vd.

vermişlerdi. Savaş sonrası yapılan antlaşmayla her iki tarafın da intikam aramaksızın yaşananları geçmişte bırakacakları kararlaştırılmıştı. Öyle ki, yönetimde yer alan gruplar dışındaki kişileri kapsayacak genel bir af dahi kabul edilmişti.³

Geçiş döneminin bir sonucu olarak yapıcı adalet anlayışının benimsendiği örnekler daha yakın geçmişte de görülebilmektedir. Birinci Fransa İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Bourbon Hanedanı'nın yeniden tahta çıktığı Restorasyon Dönemi'nde bunun izlerine rastlanır. Napolyon'un sürgünden dönmesine kadar geçen ve Birinci Restorasyon olarak adlandırılan dönemde Kral, kimsenin imparatorluk döneminde gerçekleştirdiği icraatlarından ve ileri sürdüğü fikirlerinden dolayı sorumlu tutulmayacağını ilan etmişti. Öyle ki Kral, kardeşi XVI. Louis'in idamında rol oynayanları dahi af kapsamına almıştı. Öte yandan Kral, Napolyon'a sürgünden döndüğü zaman katılanlara merhamet etmemiş, İkinci Restorasyon döneminde hepsinin idamını emretmiştir.⁴

Görüldüğü üzere, toplumun yeniden inşasına yönelik yapıcı yaklaşımlar oldukça eski bir geçmişe sahiptir. Konumuzu oluşturan hakikat komisyonlarının geçmişiye 1970'lere uzanır. Esasen hakikat komisyonu fikri 20. yüzyılın başlarında dahi tartışılmıştır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı bittiğinde, son Alman İmparatoru II. Wilhelm'in yargılanmasına alternatif olarak bir hakikat komisyonu kurulması fikri ortaya atılmıştı.⁵ Buna karşılık, ilk hakikat komisyonu ancak 1974 yılında Uganda'da başkan Idi Amin Dada'nın talimatıyla kurulmuştur.⁶ Bolivya da 1982 yılında kurduğu komisyonla bu yeni akıma dahil olur. Ne var ki günümüzde, iki

³ ELSTER, s. 11.

⁴ ELSTER, s. 30 vd. Tarihteki başka örnekler için ayrıca bkz. SANCAR, s. 37.

⁵ Stephan LANDSMAN: *Crimes of the Holocaust: The Law Confronts Hard Cases*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 2005, s. 265.

⁶ *Scharf*, hakikat komisyonlarının tarihinin Balkan Savaşlarıyla birlikte başladığını belirtmektedir. Yazara göre 1912, 1913 savaşlarından sonra mağdurların ve tutsakların zararlarını gidermek amacıyla kurulan vakıf, modern tarihteki ilk hakikat komisyonudur. Yine yazar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Alman ve Japon güçlerinin işlediği savaş suçlarını araştırmak için kurulan komisyonları da hakikat komisyonu olarak değerlendirmektedir. Michael P. SCHARF: "The Case for A Permanent International Truth Commission", *Duke Journal of Comparative & International Law*, Vol. 7, Iss. 2, 1997, s. 377. Biz yazarın bu geniş değerlendirmesine katılmıyoruz. Zira, aşağıda görüleceği üzere, adı geçen kurumlar hakikat komisyonu sayılabilmeye yeter koşulları karşılayamamaktadırlar.

komisyonun da hakikat komisyonlarına öncü olarak kabul edilmesi söz konusu değildir. Kağıt üzerinde hakikat komisyonu olarak kabul edilmeye yeterli olan bu girişimlerin, beklenen amacı sağlamaktan çok uzakta kalması temel sebeptir. Gerçekten her iki komisyon da yoğun siyasi baskı altında kalmış, sonuç rapor dahi yayımlayamamıştır.⁷ Bugün genel olarak 1989 yılında Arjantin’de kurulan komisyonun, uluslararası alanda yankı uyandıran ilk örnek olduğu kabul edilmektedir.⁸ Arjantin Hakikat Komisyonu, gerek bölgesel gerekse uluslararası ölçekte dikkat çekmiş, kendisinden sonra gelen komisyonlar için önemli bir örnek olmuştur.

1990’lı yıllar hakikat komisyonlarının ilgi odağı haline geldiği yıllar olmuştur. Uluslararası kamuoyunun da desteğiyle, on yıl içerisinde tam on üç hakikat komisyonu kurulmuştur. 1990’da Şili’de, 1992’de El Salvador’da, 1997’de Guatemala’da kurulan komisyonlar etkileri itibariyle özellikle ön plana çıkan örneklerdir. Bunların yanında günümüze kadar en büyük etkiyi yaratmış olan Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu’nu ayrıca anmak gerekir. O kadar ki konunun uzmanlarından *Freeman*, hakikat komisyonlarının Güney Afrika’dan önce ve sonra olmak üzere değerlendirilebileceğini söyler.⁹ Güney Afrika örneğinin, hakikat komisyonları üzerindeki etkisi o kadar büyüktür ki bu tespite katılmamak mümkün değildir. Kamuya açık oturumlar, televizyon kanallarından yapılan günlük yayınlar ve tabii ki genel af yetkisi bu komisyonu ön plana çıkarmaktadır.

Hakikat komisyonlarının gelişiminin 2000’li yıllarda da devam ettiği görülür. Peru, Fas, Güney Kore, Sierra Leone gibi ülkeler geçmişteki ağır insan hakları ihlalleriyle yüzleşmek için hakikat komisyonları kuranlar arasında gösterilebilir. Sonuç olarak, günümüze kadar kırktan fazla farklı

⁷ Kathryn SIKKINK / Carrie B. WALLING: “Argentina’s Contribution to Global Trends in Transitional Justice”, in *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth versus Justice*, Cambridge University Press, New York 2006, s. 308.

⁸ Priscilla B. HAYNER: “Fifteen Truth Commissions – 1974 to 1994: A Comparative Study”, *Human Rights Quarterly*, Vol. 16, 1994, s. 614. Nitekim Arjantin’de kurulan komisyon uluslararası alanda büyük destek görmüş, insan hakları örgütleri tarafından övgüyle anılmıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün komisyona ilişkin olumlu görüşleri için bkz. Human Rights Watch: “World Report 1989”, www.hrw.org/reports/1989/WR89/Argentina.htm#TopOfPage, (Erişim Tarihi: 15.03.2016).

⁹ Mark FREEMAN: *Truth Commissions and Procedural Fairness*, Cambridge University Press, New York 2006, s. 24.

ülkede komisyonlar kurulduğu görülmektedir. Diğer yandan yeni hakikat komisyonları kurulmasına yönelik tartışmalar da gündemde kalmayı sürdürmektedir. Örneğin, İspanya iç savaşı döneminde Franco güçlerinin sebep olduğu ağır insan hakları ihlallerini araştırmaya yönelik bir hakikat komisyonu kurulması talebi yüksek sesle dile getirilmeye başlamıştır.¹⁰ Ülkeler özelinde dile getirilen talepler bir yana, uluslararası düzeyde kalıcı bir hakikat komisyonu kurulması dahi uzun yıllardır gündemde olan bir fikirdir. Uluslararası bir komisyonun insan hakları ihlallerine daha fazla dikkat çekeceği, ayrıca ilgili ülkelerdeki baskı ortamının dışında kalarak bağımsız karar alabileceği savunulmuştur.¹¹

III. HAKİKAT KOMİSYONLARININ GENEL ÇERÇEVESİ

Geçmişini kısaca özetlemeye çalıştığımız hakikat komisyonlarının içeriğini belirlememiz gerekmektedir. Böylelikle çalışma sahamızın ne olduğunu belirlemiş ve diğer kurumlardan ayıran noktaları saptamış oluruz. Hakikat komisyonlarının uluslararası alanda en çok kabul gören tanımı, konunun uzmanı *Hayner* tarafından yapılmıştır. Ona göre hakikat komisyonları; *geçmişe odaklanan, belirli bir olaydan ziyade belirli bir dönemdeki ihlalleri inceleyen, geçici olarak kurulan (sonuç rapor yayımlayarak görevini tamamlayan) ve devlet tarafından veya devletin izniyle kurulan komisyonlardır.*¹² Belirtelim ki ileride de görüleceği üzere kurulan hakikat komisyonlarının isimleri ülkeden ülkeye değişiklik gösterir. Kimi komisyonlar adında “hakikat” kavramını dahi barındırmaz. Ancak sadece isimden hareket etmek ve kurumun niteliklerini ele almamak hatalı sonuçlar doğurabilir.

Hakikat komisyonları, *geçmişte* yaşanmış olan insan hakları ihlallerini incelemek amacıyla kurulurlar. Bu sebeple, henüz yaşanmış veya yaşanmakta olan hak ihlallerinin ele alınması amacıyla kurulan organların hakikat komisyonu olarak kabulü söz konusu değildir. Öte yandan araştırılması hedeflenen dönemin ne kadar eskiye uzanacağını belirlemek de

¹⁰ The Telegraph: “Spain Exhumes Civil War Victim as Calls Grow for Truth Commission”, www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/spain/12106843/Spain-exhumes-civil-war-victim-as-calls-grow-for-truth-commission.html, (Erişim Tarihi: 15.03.2016).

¹¹ SCHARF, s. 400.

¹² Priscilla B. HAYNER: *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*, Routledge Press, New York 2011, s. 11.

sorun teşkil etmektedir. Nesiller öncesine dayanan, uzun yıllar geride kalmış konulara eğilen komisyonların daha ziyade tarihi değerinin bulunacağı ifade edilir.¹³ Ancak kimi hakikat komisyonlarının onlarca yıl geriye dönük bir inceleme yetkisiyle donatıldığı da görülmektedir. Örneğin, Fas'ta hayata geçirilen Ulusal Hakikat, Adalet ve Uzlaşma Komisyonu 1956-1999 yılları arasında gerçekleşen ağır insan hakları ihlallerini incelemek üzere kurulmuştur.¹⁴ Yine Guatemala Tarihi Açıklık Komisyonu da uzun bir tarihi dönemi incelemekle yetkilendirilmiş, 1962-1996 yılları arasındaki ihlalleri çalışmalarına konu etmiştir.¹⁵

Hakikat komisyonları genel itibariyle belirli bir dönemde gerçekleşen ağır insan hakları ihlallerini incelemek üzere hayata geçirilirler. Nitekim hakikat komisyonları, geçiş dönemlerinde başvuru bir yapıcı adalet yaklaşımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple komisyonların yetki alanı belirli bir olaydan ziyade belirli bir dönemi kapsar. Demokratikleşme hamlesi kapsamında, darbe ve savaş dönemlerindeki insan hakları ihlallerinin incelenmesi bunun tipik bir örneğidir. Bununla birlikte bu dönemler içerisinde gerçekleştirilen hayati olaylar da komisyonun çalışmalarının kapsamına girecektir. Bir diğer ifadeyle komisyonlar sadece inceledikleri dönem içerisinde gerçekleşen bireysel ihlalleri değil, sembolik değere sahip olayları da inceleme altına almaktadırlar. Örneğin, Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu başta 1976 Soweto Öğrenci Ayaklanması olmak üzere, ırk ayrımına dayalı yönetim döneminde gerçekleştirilen tarihi vakıaları da incelemiştir.¹⁶

Hakikat komisyonları, çalışmalarını tamamladığı zaman faaliyetlerine son vermek üzere kurulan organlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak komisyonların ortalama olarak iki yıl boyunca faaliyette bulunduğu ifade edilebilir. Komisyonlardan esas olarak beklenen, kimlerin mağdur

¹³ FREEMAN, s. 32.

¹⁴ National Commission for Truth, Justice and Reconciliation: "Summary of the Final Report", www.ccdh.org.ma/sites/default/files/documents/rapport_final_mar_eng-3.pdf, (Erişim Tarihi: 16.03.2016).

¹⁵ Commission of Historical Clarification: "Report of the Commission for Historical Clarification Conclusions and Recommendations", www.aaas.org/sites/default/files/migrate/uploads/mos_en.pdf, (Erişim Tarihi: 16.03.2016).

¹⁶ Truth and Reconciliation Commission of South Africa: "Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, Vol. 1", www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf, (Erişim Tarihi: 18.03.2016).

olduğunu, hangi hak kayıplarının yaşandığını tespit etmeleri ve gelecekteki hak ihlallerinin önüne geçilmesi için çözüm önerileri sunmalarıdır.¹⁷ Hakikat komisyonlarının hazırladıkları sonuç raporla birlikte görevlerinin de sona erdiği kabul edilmektedir. Ancak daha önce de bahsedildiği üzere kimi komisyonların sonuç rapor yayımlaması söz konusu olmamıştır. Yine kimi ülkelerde komisyonlar raporlarını tamamlamış olsa da kamuoyunun bu raporlara erişiminin önüne geçilmiştir.¹⁸

Devletler hakikat komisyonlarının oluşturulmasında başrolü oynarlar; bu durum da insan hakları örgütleri gibi sivil oluşumların hayata geçirdiği araştırma çalışmalarının hakikat komisyonu olarak kabul edilememesini sonuçlar. Devlet, hakikat komisyonunun kuruluşunda esas sorumlu olmasa da asli katılımcılardan birisi olarak da karşımıza çıkabilir. Öyle ki devletlerin işbirliğiyle, Birleşmiş Milletler tarafından kurulan hakikat komisyonları bulunmaktadır.¹⁹ Devletlerin bu kadar ön planda olması teoride, delillere daha rahat ulaşılacağı, daha sıkı güvenlik önlemlerinin alınacağı ve bulguların daha büyük bir ciddiyetle inceleneceği inancına dayanmaktadır.²⁰ Halbuki kimi zaman devletlerin komisyonların şekillenmesinde ve çalışmasında etkin olması olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Yine belirtelim ki komisyon oluşumunda devlet rolünün bulunması ilgili komisyonun ülke içerisinde hayata geçirilmesinin de bir getirisidir. Hakikat komisyonları esas olarak ülke içerisinde hayata geçirilirler; böylece ihlallerin araştırılmasının daha sağlıklı gerçekleşeceğine şüphe yoktur. Ancak

¹⁷ Robert CRYER / Hakan FRIMAN / Darryl ROBINSON / Elizabeth WILMSHURST: An Introduction to International Criminal Law and Procedure, Cambridge University Press, New York 2010, s. 572.

¹⁸ 1985 yılında Zimbabve'de kurulan hakikat komisyonu, çalışmalarını hazırladığı sonuç raporla noktalamıştır. Buna karşılık hükümet etnik çatışmaların ortaya çıkabileceğinden bahisle raporun yayımlanmasını engellemiştir. HAYNER, Fifteen Truth Commissions, s. 617.

¹⁹ Örneğin, El Salvador Hakikat Komisyonu, Birleşmiş Milletlerin arabuluculuğuyla hayata geçirilmiştir. Yine Birleşmiş Milletler, komisyon üyelerinin atanmasında da asli rol üstlenmiştir. Komisyona ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. The Commission on the Truth for El Salvador: "From Madness to Hope: the 12-year war in El Salvador: Report of the Commission on the Truth for El Salvador", www.usip.org/sites/default/files/file/ElSalvador-Report.pdf, (Erişim Tarihi: 18.03.2016).

²⁰ Eric WIEBELHAUS – BRAHM: "Truth Commissions", in Routledge Handbook of International Criminal Law, Routledge Publisher, Oxon 2011, s. 372.

belirtmek gerekir ki başta savaş dönemlerini inceleyenler olmak üzere kimi komisyonların ülke dışında çalışma yürütmesi de gerekebilmektedir.²¹

Hayner'ın tanımından yola çıkarak hakikat komisyonlarının çerçevesini sunmaya çalışsak da bu yeterli bir yaklaşım olmaz. *Hayner*'ın açıklamaları hakikat komisyonlarının zaman içerisinde geldiği noktayı yansıtmaktan uzak görünmektedir. Yazar da getirilen eleştirileri dikkate almış, söz konusu gelişmelerden hareketle açıklamalarını güncelleme yolunu tercih etmiştir. O halde hakikat komisyonlarının taslağını çıkartırken bazı ek noktalara da bakmak gerekir. Öncelikle hakikat komisyonlarının mağduru merkeze alan bir anlayışı benimsemeye başladığı göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, mağdurun yapıcı adalet hedefindeki önemini öne çıkarmıştır. Binlerce mağdur ve mağdur yakınının ilginin merkezinde olması, hakikat komisyonlarının temel unsurlarından birisi haline gelmiştir. Bugün mağdurların fiziksel, psikolojik ve ekonomik zararlarının giderilmesinin önemli bir hedef olduğu söylenebilir. Komisyonların mağdurlara yönelik iyileştirme önerileri getirmesi ve mağdur fonlarının oluşturulması sürecin hayati bir parçası olmuştur.²²

Hakikat komisyonlarının bağımsızlığına ilişkin çizgilerin belirgin olarak çizilmesi gerekir. Her ne kadar komisyonlar devlet tarafından veya devlet desteğiyle kurulmuş olsalar da bağımsızlığı garanti altına alacak tedbirlere yer verilmesi elzemdir. Özellikle iç savaş ve askeri darbe gibi dönemlerde devlet ajanlarının da işlenen suçlara iştirak etmiş oldukları göz önünde bulundurulduğunda bu gerekliliğin önemi daha iyi anlaşılır.²³ Komisyonların bağımsızlığını garanti altına alacak pek çok etken saymak mümkündür: yeterli mali kaynak, komisyon üyelerini seçim usulü, saydam yönetim anlayışı. Söz konusu etkenler komisyonun kuruluşu ve işleyişine yönelik olup ileride ayrıntısıyla açıklanacaktır.

Hakikat komisyonlarına ilişkin saydığımız ilkelerin eksikliğinin, bir komisyonun oluşumunu sakatlayan vazgeçilmez kurallar olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Belirttiğimiz ilkeler bir komisyonun sağlıklı şekilde işleyebilmesi için önem arz eden noktalardır. Zira bu ilkeleri karşılamayan ancak hakikat komisyonu olarak kabul edilen oluşumlar

²¹ FREEMAN, s. 16.

²² Mark FREEMAN / Priscilla B. HAYNER: "Truth-Telling", in Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm 2003, s. 126.

²³ FREEMAN, s. 17.

bulduğu daha önce de anılmıştı. Belirtmemiz gerekir ki çizdiğimiz çerçeveye hiçbir şekilde uymayan organların hakikat komisyonu olarak kabul edilemeyeceğini de belirtmek gerekir. Örneğin, Avustralya’da kurulan inceleme komisyonu yerli halka yönelik ağır ihlalleri incelemekle görevlendirilmişti.²⁴ Devlet, 1970’li yıllara kadar asimilasyon kampanyasının bir sonucu olarak binlerce yerli çocuğu ailelerinden alarak yetiştirilmek üzere beyaz ailelere vermişti. Komisyonun çalışmaları çok geniş bir kesimi kapsayan bu hak ihlallerine ışık tutmuştur. Devletin onlarca yıl süren pratiği komisyon raporunda işlenmiş, geniş kitlelerin gerçeği öğrenmesinin yolu açılmıştır. Tüm bu olumlu gelişmelere karşılık Avustralya’daki oluşumun hakikat komisyonu olarak kabulü mümkün değildir. Komisyon pek çok hakikat komisyonundan daha verimli çalışmış olsa da gerçeği bulmak ve yaymak dışında bir amaç taşımamıştır. Zaten ilgili komisyon, Avustralya Ulusal İnsan Hakları Örgütü’nün altında faaliyet yürüten bir organdı. Bu bağlamda Türkiye’de darbe ve muhtıraları incelemeye yönelik oluşturulan meclis araştırması komisyonunun da hakikat komisyonu olarak kabul edilemeyeceğini belirtmek gerekir.²⁵ Adı geçen komisyon daha ziyade darbe öncesinde ve sonrasında gerçekleşen olayları açıklamak, darbelerin toplum ve kurumlar üzerindeki etkilerini değerlendirmek gibi gayelere hizmet etmiştir. Nitekim komisyonun kendisini hakikat komisyonu olarak nitelermek gibi bir hedefi de olmamıştır. Mağdurların asli rol oynamadığı, toplumun her kesiminin dahil edilmediği bir çalışmanın hakikat komisyonu olarak görülmesi mümkün olamazdı.

IV. HAKİKAT KOMİSYONLARININ KURULUŞU ve ÇALIŞMA USULÜ

A. Hakikat Komisyonlarının Kuruluşu

Bir hakikat komisyonun yaratılması ve operasyonlarına başlaması pek çok dış etkene bağlıdır. Her ülkenin yaşanmışlıkları farklı olduğuna göre, ihtiyaç duyulan teknikler de o oranda farklılık gösterecektir. Bir Latin Amerika ülkesiyle bir Doğu Bloğu ülkesindeki halkların beklentileri farklı

²⁴ İhlallerin tarihçesi, komisyonun bulguları ve önerileri için bkz. National Inquiry into the Separation of Aboriginal and Torres Strait Islander Children from Their Families: “Bringing Them Home”, www.humanrights.gov.au/sites/default/files/content/pdf/social_justice/bringing_them_home_report.pdf, (Erişim Tarihi: 18.03.2016).

²⁵ Komisyonun yayımladığı sonuç rapor için bkz. Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu: “Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Cilt I ve II”, www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/, (Erişim Tarihi: 18.03.2016).

olacaktır. Yine darbe döneminden geçmiş bir toplumla iç savaş yaşamış bir toplumun hassasiyetlerinin aynı olması beklenemez. Nitekim bu dönemlerde işlenen suçlar da farklılık arz etmektedir. Örneğin, Latin Amerika ülkelerinde zorla kaybetmeler olağan bir hal almışken aynı durum Güney Afrika için söylenemez. Ayrıca insan hakları ihlalleri her ülkede farklı gruplara karşı farklı ölçeklerde gelişebilir. Latin Amerika ülkelerinde belirli siyasi grupların hak ihlallerine maruz kaldığı görülür; halbuki ırk ayırımına dayanan baskıcı rejimlerin bulunduğu ülkelerde belirli kökene mensup bireyler mağdur olur.²⁶ Neticede bir hakikat komisyonunun karşılaması gereken ihtiyaçlar tüm bu etkenler göz önünde tutularak belirlenmelidir.

Hakikat komisyonları genellikle hükümetler (veya başkan) tarafından hayata geçirilmektedir. Böyle bir yaklaşımın en temel getirisinin hızlılık olduğu ortadadır. Ancak uzlaşya dayanmayan, tepeden inme kararlarla oluşturulan bir komisyonun toplumca benimsenmemesi söz konusu olabilir. Bu sebeple, yasama tarafından hayata geçirilen komisyonların benimsenmesinin daha kolay olacağı ifade edilmektedir. Meclisteki partilerin anlaşmasına dayanan bir komisyon daha fazla kabul görecektir. Ortaya çıkan güvenin bir yansıması olarak, yasama tarafından hayata geçirilen komisyonların daha fazla yetkiyle donatıldığı da ifade edilmektedir.²⁷ Diğer bir kuruluş şekli olarak barış antlaşmaları da öne çıkmaktadır. Özellikle silahlı çatışma sonrasında imzalanan barış antlaşmalarında hakikat komisyonu kurulmasına yönelik hükümler sevk edildiği görülür. Sierra Leone örneğinde olduğu gibi, kimi zaman Birleşmiş Milletler de bu antlaşmaların uygulanmasında rol alır. Hatta Birleşmiş Milletler'in komisyon kurulması sürecine doğrudan taraf olduğu da görülmektedir.

Komisyon üyelerinin seçim usulü de kuruluş aşamasının içerisinde değerlendirilmesi gereken önemli bir basamağı oluşturmaktadır. Bir komisyonun başarısını veya hezimetini belirleyen en önemli faktör komisyon üyeleridir. Seçilen üyelerin nitelikleri, komisyonun verimliliğinin ne şekilde olacağını baştan gösterebilir. Bolivya'da kurulan komisyonun üyelerinin bir kısmı adalet bakanlığı ve silahlı kuvvetler gibi organlar

²⁶ The Harvard Law School Human Rights Program: Truth Commissions: A Comparative Assessment, Harvard Law School Human Rights Program, USA 1997, s. 39.

²⁷ BRAHM, Truth Commissions, s. 373.

tarafından atanmıştı.²⁸ Bununla birlikte daha demokratik yöntemlerin benimsenmeye başladığı da görülmektedir. Özellikle Güney Afrika örneği, komisyon üyelerinin seçiminde etkin yöntemlerin izlenmesi bakımından öncü sayılabilir. Komisyon oluşturulurken vatandaşlar üyelik başvurusunda bulunması yönünde cesaretlendirilmiş, adayların başvuruları basına açık toplantılarda değerlendirilmiştir.²⁹ Neticede avukat, psikolog, tarihçi gibi farklı meslek sahibi insanlar komisyona üye olarak seçilmiş ve atamalar başkan Nelson Mandela tarafından yapılmıştır. Yine daha önce de bahsedildiği üzere Birleşmiş Milletler gibi hakem niteliğindeki örgütlerin de üye seçme usulüne katkıda bulunduğu görülmektedir. Belirtelim ki üyelerin seçim usulü yanında üyelerin uyuşuğu da önem taşımaktadır. Üyeler genellikle komisyonun kurulduğu ülke vatandaşları arasından seçilmektedir. Bununla birlikte tamamı yabancı uyruktan kişilerden oluşan hakikat komisyonları da kurulmuştur.³⁰ Belirtmek gerekir ki tamamı yabancılardan oluşan bir komisyonun toplumun ihtiyaçlarını ne ölçüde karşılayabileceğine yönelik haklı çekinceler de bulunmaktadır.³¹

Hakikat komisyonunun başarısını kuruluşundan itibaren etkileyen diğer iki önemli etken bütçe ve personel sayısıdır. Esasen bütçenin genişliği personel sayısını da doğrudan etkileyen bir faktördür. Güney Afrika'da komisyona on sekiz milyon dolarlık bütçe sağlanmış ve üç yüzden fazla personel çalışmalarda görev almıştı. Yine on bir milyon dolar bütçeye sahip olan Peru Hakikat Komisyonu bir dönem personel sayısını beş yüze kadar çıkarmıştır. Saydığımız olumlu koşulların yanında komisyonları tamamen işlemez hale getiren örnekler de bulunmaktadır. Uruguay'da olduğu gibi kaynak ve personel eksikliğiyle boğuşan komisyonların aylarca çalışmalarına ara verdikleri görülür. Bu durumun kamuoyu ilgisini ve komisyonun güvenilirliğini büyük ölçüde düşüreceğini söylemek yanlış

²⁸ HAYNER, Fifteen Truth Commissions, s. 613.

²⁹ Audrey R. CHAPMAN / Hugo von der MERWE: "Assessing the South African Transitional Justice Model", in Truth and Reconciliation in South Africa: Did the TRC Deliver?, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 2008, s. 9.

³⁰ Komisyonlarda görev alan üye sayıları ve uyruklarına ilişkin örnekler için bkz. Priscilla B. HAYNER: "Truth Commissions: A Schematic Overview", International Review of the Red Cross, Vol. 88, Num. 862, June 2006, s. 306 vd.

³¹ Eric WIEBELHAUS - BRAHM: "Uncovering the Truth: Examining Truth Commission Success and Impact", International Studies Perspectives, Vol. 8, 2007, s. 31.

olmaz.³² Henüz çalışmalarına başlamış bir komisyonun fiziksel imkansızlıklar nedeniyle görevini yürütememesi gelecekteki başarısızlığın erken bir işaretidir. Yüksek bir bütçeye sahip kılınmış olmak elbette her sorunu çözmekte başarı sağlayacak değildir. Uluslararası hukukçularca başarılı sayılan El Salvador ve Şili Hakikat Komisyonları mütevazı bütçelerle önemli işler başarmışlardır. Sonuçta komisyonu başarılı kılan maddi imkanlar değil ulaşılan sonuçlardır; ancak yok denilecek seviyedeki bir bütçe de tüm çalışmayı durdurabilir.

B. Hakikat Komisyonlarının Çalışma Usulü

Bir hakikat komisyonunun işleyişini belirli safhalara bölerek incelemek mümkündür. Komisyonlar esas itibarıyla ön hazırlık, soruşturma ve sonuç rapor sırasıyla ilerleyen bir usul izlemektedirler. Son iki basamak hakikat komisyonundan beklenen amacın doğal bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Güncel çalışmalarda ön hazırlık safhasına da önem vermektedirler. Hazırlık aşamasının öncelikli amacı belirli bir strateji belirlenmesi ve plan oluşturulmasıdır; zira binlerce insanın dahil olduğu bir süreci programsız şekilde yönetmek mümkün görünmemektedir. Hazırlık aşamasında ayrıca halkın bilgilendirilmesi amacı da izlenmektedir. Özellikle kırsal bölgelerde halkın yürütülen çalışmaların ne olduğuna dair fikri bulunmamaktadır. Sierra Leone'de yapılan bir araştırmaya göre halkın %83'ü hakikat komisyonunun ne yaptığını kısmen veya hiç anlamamaktadır.³³ Toplum henüz komisyonun hangi amaca hizmet ettiğini dahi bilmezken, hedeflenen amaçlara ulaşılması hayalden öteye gidemeyecektir.

Hakikat komisyonlarının soruşturma ve inceleme safhası pek çok alt unsuru da içerisinde barındırır. Bir dönem devrimsel kabul edilen uygulamalar dahi bugün standart teknikler haline gelmiştir. Bir hakikat komisyonunun önceliği gerçeğe ulaşmak olduğuna göre ilk akla gelen uygulama da mağdur ve tanık ifadelerine başvurulması olmaktadır. Komisyonlar çalışmalarının önemli bir kısmını mağdurların yaşadıklarını kayıt altına almak üzerine yoğunlaştırmaktadırlar. Mağdurlara yaşadıkları

³² Priscilla B. HAYNER: "International Guidelines for the Creation and Operation of Truth Commissions: A Preliminary Proposal", Law and Contemporary Problems, Vol. 59, 1996, s. 178.

³³ Beth K. DOUGHERTY: "Searching for Answers: Sierra Leone's Truth & Reconciliation Commission", African Studies Quarterly, Vol. 8, Iss. 1, 2004, s. 46.

sarsıcı olayları anlatma imkanı verilmesi, ilginin failin üzerinden alınıp acıyı yaşayanlara yönlendirilmesi bağlamında önem taşır. Yani mağdurlar ifade vererek sadece gerçeği ortaya çıkarmamakta, aynı zamanda yaşadıklarını güvenli bir ortamda anlatarak ferahlığa kavuşmaktadırlar.³⁴ Tüm bu sürece komisyon üyelerinin ve komisyon personelinin doğrudan etkide bulunduğunu belirtmek gerekir. Alanında uzman kişilerin ifade sürecini yönetmesi kişilerin ikinci kez mağduriyet yaşamasını engelleyecek ve güven duygusunu pekiştirecektir.

Henüz standart bir uygulama haline gelmiş olmasa da açık oturumlar hakikat komisyonlarının önemli bir uzantısı haline gelmişlerdir. Özellikle Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'yla özdeşleşen açık oturumlar, uluslararası kamuoyunun büyük ilgisini çekmişti. Peru ve Sierra Leone gibi örnekler de aynı yolu izleyerek açık oturumlar düzenlemişlerdir. Ülkenin çeşitli yerlerindeki alanlarda düzenlenen oturumlarda, mağdurlar ve failer ifade vermek üzere davet edilmektedirler. Öte yandan oturumların farklı şekillerde düzenlendiği de görülmektedir. Kadın mağdurlar, çocuk hakları gibi belirli konulara özel açık oturumlar düzenlendiği de görülür. Yine belirli bir olayı, örneğin kanlı bir operasyonu, aydınlatmak üzere özel toplantılar da düzenlenmektedir.³⁵ Tüm bu oturumlarda mağdurlara toplum önünde kendilerini ifade etme imkanının verilmesi şüphesiz ayrı bir öneme sahiptir. Birebir gerçekleştirilenler bir yana, yaşanan acıların tüm insanların gözü önünde paylaşılmasının mağdur üzerinde olumlu bir etki yapacağına şüphe yoktur. Yine failerin yaşattıkları acıları halkın gözleri önünde kabul etmesi de mağdurların iyileşmesine olumlu etki yaratacaktır. Güney Afrika'daki gibi tüm bu oturumların kayıt altına alınması, günlük olarak televizyonlarda ve gazetelerde yayımlanması ayrıca dünyanın da bu insan hakları ihlallerini görmesini sağlayacaktır. Bu şekilde paylaşılan acılar sadece ilgili ülke bakımından değil, dünya halkları bakımından da ortak bir hafıza yaratır.³⁶

Gerek komisyona verilen ifadeler, gerekse açık oturumlarda gerçekleşen paylaşımlar mağdurların, tanıkların ve failerin güvenliği

³⁴ FREEMAN / HAYNER, s. 133.

³⁵ Eduardo GONZALEZ – CUEVA / Howard VARNEY: Truth Seeking: Elements of Creating an Effective Truth Commission, International Center for Transitional Justice, New York 2013, s. 39.

³⁶ SANCAR, s. 83.

bakımından sorunlar yaratabilir. Korku duyan mağdur ve tanıklar ifade vermek üzere öne çıkmak istemeyebilir. Yine misilleme tehdidi hisseden failer de öne çıkıp yaşadıkları acıları itiraf etmekten kaçınabilirler. Tüm bu olumsuzlukların önüne geçmek için komisyonları tanık koruma programları oluşturdukları da görülmektedir.³⁷

Hakikat komisyonlarının mağdur merkezli uygulamalarının dışında kimi önemli yetkilerle donatıldığı da görülür. Öyle ki komisyonlara, yargı mercileriyle ölçülebilecek nitelikte yetkiler sağlanabilmektedir. Öncelikle pek çok hakikat komisyonu ilgililere davet kağıdı gönderilmesi yönünde yetkilendirilmektedir. Komisyonlar bilgisine başvurmak veya belirli belgeleri sunmasını sağlamak üzere kişilerin zorla getirilmesine karar verebilir. Böyle bir yetkinin komisyonlara sağlanması son derece önemlidir: zira davet edilenlerin işbirliğine yanaşmaması durumunda komisyonun bilgiye ulaşmasının önü kapanacaktır. Diğer yandan zorla getirme kararına uyulmamasının yaptırıma bağlanması gerekmektedir; aksi halde kararın fiilen uygulanabilirliği mümkün olmayacaktır. Bu durumu öngören komisyonlar, kuruluş kararnamelerinde belirli yaptırımlara yer vermektedirler. Güney Afrika'daki Komisyon geçerli gerekçe sunmadan elindeki bilgileri tamamen paylaşmayan veya eksik paylaşanların iki yıla kadar hapis ve para cezasıyla cezalandırılacağını öngörüyordu.³⁸ Yine Güney Kore Hakikat Komisyonu kuruluş kararnamesi de işbirliğinde bulunmayan kişilerin para cezasına çarptırılacağını düzenlemiştir.³⁹ Her ne kadar komisyonlar zorlayıcı yetkilerle donatılmış olsa da izlenilen usul alınacak sonucu doğrudan etkileyebilir. Kimi ülkelerde zorla getirme kararlarının mahkemeler üzerinden uygulandığı görülmektedir. Halbuki yargı organları yozlaşmış ülkelerde zorla getirmelerin doğrudan komisyon eliyle gerçekleştirilmesinin başarı şansını artıracığı ifade edilmektedir.⁴⁰

Hakikat komisyonlarını güçlü kılan bir diğer yetki de arama ve bununla bağlantılı olarak elkoymadır. Her komisyonun sahip olmadığı bu yetkiler

³⁷ BRAHM, Truth Commissions, s. 374.

³⁸ Promotion of National Unity and Reconciliation Act 1995, 26.07.1995, fas.org/irp/world/rsa/act95_034.htm, (Erişim Tarihi: 19.03.2016), mad. 39.

³⁹ Framework Act on Clearing up Past Incidents for Truth and Reconciliation, 31.05.2005, www.usip.org/sites/default/files/ROL/Framework_Act.pdf, (Erişim Tarihi: 19.03.2016), mad. 47.

⁴⁰ FREEMAN, s. 191.

gerçeğe ulaşılması, zordaki bilgi ve belgelerin ele geçirilmesi anlamında önem arz eder. Kimi komisyonların söz konusu yetkileri yargı makamlarının düzeyindedir. Hiçbir mahkeme kararına gerek olmadan doğrudan arama ve elkoyma kararı verebilen hakikat komisyonları bulunmaktadır. Sierra Leone örneğinde olduğu gibi kişilerin ve ilgili yerlerin aranmasına, burada bulunan önemli belgelere elkoymasına veya birer kopyasının alınmasına karar verilebilir.⁴¹ Arama ve elkoyma emirleri genel olarak kolluk kuvvetleri tarafından yerine getirilmektedir. Bununla birlikte komisyon üyelerinin işlemlere nezaret etmesi önem taşır; zira hakikat komisyonlarının faaliyette bulunduğu ülkelerde kolluk güçlerinin de yozlaşmış olması ihtimali oldukça yüksektir.⁴² Önemle belirtelim ki bir hakikat komisyonunu güçlü kıldığı kabul edilen tüm bu yetkiler komisyonun en zayıf yönü de olabilir. Nitekim Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun eski yönetimi kızdırmamak ve dengeyi bulmak adına ordu gibi kurumlar hakkında arama ve elkoyma yetkisini kullanmaması büyük tepki çekmiştir. Öyle ki Komisyon'un soruşturma şubesinin başkanı da ilerleyen yıllarda yetkilerini kullanmakta korkak davrandıkları için pişmanlık duyduğunu söyleyecektir.⁴³

Hakikat komisyonlarının sahip olduğu en önemli ve en tartışmalı yetkisi hiç şüphesiz af çıkarmaktır. Diğer örneklerde olduğu gibi bu yetkinin de hararetle tartışılmasına sebep olan Güney Afrika olmuştur. Esasen hakikat komisyonları bağlamında ciddi tartışmaların odağındaki af yetkisi, uzun yıllardır devletler tarafından kullanılmaktadır. İstatistikler özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana af yetkisinin kullanımının artış gösterdiğini belirtmektedir.⁴⁴ Elbette af gibi radikal bir karar tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bir görüşe göre adalet, ancak sorumlular tespit edilip gereği gibi cezalandırıldığında yerini bulmuş olur.⁴⁵ Buna karşılık denge siyaseti takip eden kişiler, geride kalmış konuların tekrar açılmaması gerektiğini,

⁴¹ The Truth and Reconciliation Commission Act 2000, 10.02.2000, www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/commissions/SeirraLeone-Charter.pdf, (Erişim Tarihi: 20.03.2016), mad. 8/1-b.

⁴² FREEMAN, s. 215.

⁴³ Dorothy SHEA: The South African Truth Commission: The Politics of Reconciliation, United States Institute of Peace, Washington 2000, s. 18.

⁴⁴ Af yetkisinin kullanım sıklığı, kapsamı ve çeşitleri gibi konulardaki tablolar için bkz. Louise MALLINDER: "Exploring the Practice of States in Introducing Amnesties", in Building a Future on Peace and Justice, Springer Press, Heidelberg 2009, s. 127 vd.

⁴⁵ Ronald SLYE: "The Legitimacy of Amnesties under International Law and General Principles of Anglo-American Law", Virginia Journal of International Law, Vol. 43, s. 192.

yargılamalardan vazgeçilmesinin savaşların (geçiş dönemlerinin) sonunda kabullenilmesi gereken bir bedel olduğunu belirtmektedirler.⁴⁶

Af yetkisinin ahlakiliği üzerine tartışmalar bir yana, konumuz bakımından af sürecinin nasıl işlediğinin belirtilmesi gerekir. Öncelikle belirtelim ki affetmek, her hakikat komisyonunun sahip olduğu bir yetki değildir; zira kitlesel insan hakları ihlallerinden sonra failerin affedilmesini kabul etmek kolay bir karar değildir. Bununla birlikte her failin doğrudan af sürecine dahil edilmediğini de belirtmek gerekir.⁴⁷ Örneğin Güney Afrika'da işlediği suçları tam olarak itiraf eden failer affedilmişlerdir. Kimi ülkelerdeyse af yetkisi daha sınırlı tutulmakta ve soykırım, insanlığa karşı suçlar gibi ihlalleri gerçekleştiren kişiler af kapsamının dışında bırakılmaktadır. Ayrıca itiraf karşılığı affetme yetkisinin yanında hakikat komisyonlarına pazarlık imkanı verildiği de görülmektedir. Liberya Hakikat Komisyonu, kendisiyle işbirliğinde bulunan kişilerin ve çocukların yargılanmamaları yönünde mahkemelere tavsiyede bulunmuştur.⁴⁸

Sonuç rapor, bir hakikat komisyonunun başarısını ortaya koyan esas gösterge olarak kabul edilebilir. Komisyonun insan hakları kültürüne ve failerin yargı önüne getirilmesi amacına olan katkısı yayımlanan raporla doğrudan bağlantı içerisindedir. Bir raporun bu amaçlara hizmet edebilmesi için taşıması gereken asgari kriterler bulunduğu söylenebilir.⁴⁹ Genel olarak raporlar, komisyonun hayata geçirilişine sebep olan olaylar ve komisyonun çalışma usul ve esasları belirtilerek başlar. Raporun başlangıcında komisyon üyelerinin kimler olduğu ve hangi şekilde seçildikleri anlatılır. Raporun ana gövdesini elde edilen bilgi ve belgeler oluşturur. Eldeki bilgilerle meydana gelen olaylar arasındaki bağlantılar açığa çıkarılır; söz konusu olayların toplumsal ve kurumsal yansımaları tartışma konusu edilir. Yine failerin ve

⁴⁶ SLYE, s. 198.

⁴⁷ Belirtmek gerekir ki kimi hallerde bir hakikat komisyonu kurulmadan önce ilgililer için genel af ilan edildiği görülmektedir. Şili'de eski cunta yönetimi gelecekteki yargılamaların önüne geçmek için peşinen af yasası çıkarmıştır. Yine El Salvador'da olduğu gibi, bir hakikat komisyonu hayata geçirildikten sonra da komisyonun dahil olmadığı bir süreçle ilgililer hakkında af kararı alınabilmektedir. Biz burada hakikat komisyonlarının af yetkisiyle donatıldıkları halleri dikkate alıyoruz. Bkz. MALLINDER, s. 157.

⁴⁸ HAYNER, *Unspeakable Truths*, s. 114.

⁴⁹ Bir hakikat komisyonu raporunun sistematığının ve içeriğinin sahip olması gereken unsurlara ilişkin bkz. GONZALEZ / VARNEY, s. 65 vd.

mağdurların belirlenmesi, bu kişilerin ifadelerinin rapora dahil edilmesi önemli bir basamaktır.

Faillerin verdiği ifadelerin içeriği işlenen suçlara ilişkin önemli bilgilerdir; ancak komisyon raporlarında faillerin açık kimliklerine yer verilip verilmemesi tartışma yaratan bir konudur. Konu tartışmalıdır çünkü bir hakikat komisyonu yargı makamlarının sağladığı güvenceleri sağlamaktan uzaktır. Bununla bağlantılı olarak komisyonların, adli makamların mutlak surette uymakla yükümlü olduğu adil yargılanmaya ilişkin hakları (özellikle de masumiyet karinesini) garanti etmesi mümkün değildir. Yine de hakikat komisyonlarının da belirli ölçüde kişilerin haklarını koruyacak yetkilerle donatılması mümkündür.⁵⁰ Örneğin, Güney Afrika'da kişilere kendilerine yöneltilen suçlamalara karşı savunma yapabilmeleri için üç haftalık süre verildiği görülmektedir. Bunun gibi hak koruyucu önlemlerin alınması halinde hak kaybına yol açılması engellenmiş olur ve tüm ilgililerin isimleri açıklanarak hakikat amacına sadık kalınır. Diğer yandan faillerin açık kimliklerinin belirtilmesi intikam gibi amaçlarla da kullanıma açıktır. Örneğin Ruanda'da önemli olaylardan birisine karıştığı belirtilen üç kişiden ikisi komisyon raporunun yayımlanmasından sonra öldürülmüştür.⁵¹ Tüm bu etkenler bir yana hakikat komisyonlarının farklı yaklaşımlar sergilediği haller mevcuttur. El Salvador, Çad gibi ülkelerdeki hakikat komisyonları, insan hakları ihlallerinin tespit edilebilen sorumlularını tek tek listelemiştir. Bazen de Arjantin'de olduğu gibi bazı komisyonlar sorumluların açık kimliklerini belirtmemeyi tercih etmektedir, ancak basının ilgililerin isimlerini sızdırdığı görülmektedir.

Sonuç raporda yer alması elzem olan noktalardan birisi de ortaya konulan tavsiyelerdir. Her ne kadar pek çoğu uygulanmasa da tavsiye kararları insan haklarının gelişmesi için büyük önem taşır. Yaşanmış insan hakları ihlallerinin tekrarı önlenmek isteniyorsa kritik değişikliklerin benimsenmesi gerekir. Sosyal barışın yolunu açacak önlemlerin alınması, gerekli yasal -anayasal değişikliklerin benimsenmesi, eski baskıcı rejimlere geri dönülmesini önleyecek gelişmelerdir.⁵²

⁵⁰ Martin IMBLEAU: "Initial Truth Establishment by Transitional Bodies and the Fight Against Denial", in Truth Commissions and Courts: The Tension Between Criminal Justice and the Search for Truth, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2004, s. 187.

⁵¹ HAYNER, Fifteen Truth Commissions, s. 650.

⁵² FREEMAN / HAYNER, s. 135.

C. Hakikat Komisyonları ve Ceza Mahkemeleri Arasındaki Farklar

Hakikat komisyonlarını ceza yargılamalarına alternatif olarak görmek yönünde bir eğilim bulunduğu gözlemlenmektedir. Halbuki hakikat komisyonları, ceza yargılamalarının ve dolayısıyla ceza mahkemelerinin yerine hayata geçirilen organlar değildirler.⁵³ Şu bir gerçektir ki hakikat komisyonu kurulan ülkelerde başarıyla sonuçlanan ceza yargılamalarının yürütüldüğünü söylemek pek mümkün değildir. Genellikle eski baskıcı rejimin etkileri devam etmekte veya baskıcı rejim ceza yargılamalarının yürütülmeyeceği güvencesiyle sona erdirilmektedir. Diğer yandan hakikat komisyonlarının af yetkisini kullanmadığı veya bu yetkiyle donatılmadığı hallerde, komisyonların bulgularından yola çıkarak ilgililerin cezalandırılması yoluna gidilebilir. Nitekim Peru Hakikat Komisyonu, çalışmaları sonucunda ulaştığı bilgileri adli makamlarla paylaşmış ve yürütülen yargılamalar neticesinde Peru eski devlet başkanı Alberto Fujimori gibi kimi üst düzey yetkililer ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır.⁵⁴ Ayrıca belirtelim ki hakikat komisyonları ve mahkemelerin aynı anda kurulmaları da mümkün olabilmektedir. Bu durum dahi iki kurumun farklı beklentilerle hayata geçirilen organlar olduklarını gösterir. Sierra Leone Hakikat Komisyonu, Sierra Leone Özel Mahkemesi'yle aynı dönemde çalışmalarını yürütmüştür.⁵⁵

Hakikat komisyonları ve ceza mahkemeleri arasında kimi ortak noktalar bulunduğuna şüphe yoktur. Her iki kurum da farklı ölçeklerde olsa da hakikatle ilgilenmektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere adaleti sağlamak amacıyla da kurumların yolları kesişebilmektedir. Önemli bilgi

⁵³ BRAHM, Truth Commissions, s. 376.

⁵⁴ Peru Hakikat Komisyonu'nun ceza yargılamalarına sunduğu katkılara ilişkin bkz. Eduardo GONZALEZ - CUEVA: "The Contribution of the Peruvian Truth and Reconciliation Commission to Prosecutions", in Truth Commissions and Courts: The Tension Between Criminal Justice and the Search for Truth, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2004, s. 55 vd.

⁵⁵ Aynı dönemde faaliyette bulunan bu iki kurum Peru'daki durumla zıtlık gösterir. İki organ uyumlu çalışmayı başaramamış, ayrılıklar yaşamıştır. Öyle ki Sierra Leone Özel Mahkemesi'nde yargılanan sanıklar hakikat komisyonu önünde ifade vermek istediklerinde Mahkeme Başkanı ifadelerin ancak kapalı toplantıda alınmasına izin vermiştir. Yine Mahkeme Savcısı da Hakikat Komisyonu'ndan hiçbir bilgi talep etmediklerini belirtmiştir. Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. William A. SCHABAS: "Truth Commissions and Courts Working Parallel: The Sierra Leone Experience", Proceedings of the 105th Annual Meeting (American Society of International Law), Vol. 98, 2004, s. 191 vd.

paylaşımlarında bulunarak sorumluların cezalandırılması ortak bir uğraş olarak kendisini gösterir. Tüm bu kısmi benzerliklere rağmen büyük farklılık gösteren noktalar mevcuttur. Özellikle amaçların önceliği bakımından farklılık bulunmaktadır. Hakikat komisyonları, toplumsal barışı sağlamak ve hakikate öncelik vermek amacıyla yola çıkar. Bu durumun bir yansıması olarak merkezde mağdur ve onun ihtiyaçları vardır. Faillerin sürece dahil edilmesi büyük önem taşısa da esas gaye suçların itirafını sağlayarak mağdurlara kulak vermektir. Halbuki bir ceza yargılamasında odak noktasında fail vardır. Mağdurların ve tanıkların dinlenilmesi yoluna daha ziyade suçun aydınlatılması ve ilgililerin tespit edilmesi amacıyla başvurulur. Görüldüğü gibi hakikat komisyonları ceza mahkemelerinin tersinden bir bakış açısıyla hareket eder.

Hakikat komisyonları ve ceza mahkemeleri, kuruluş şeması açısından da farklılık gösterir. Bir ceza yargılaması hakim, savcı ve avukatı içine alan yasal bir süreçtir. Halbuki bir hakikat komisyonunda ne yargılayan ne de yargılanan vardır. Esas gaye yaşananları aydınlatarak kayıt altına almak ve sonuç rapor yayımlamaktır.⁵⁶

Son olarak kurumların yetki alanına ilişkin farklılığı da belirtmek gerekir. Daha önce de bahsedildiği üzere hakikat komisyonları mahkemelerle kıyaslanabilecek yetkilerle donatılabilmektedirler. Arama, elkoyma, ifade alma, zorla getirme bir ceza mahkemesinin olmazsa olmaz yetkileri arasındadır. Diğer yandan ceza mahkemelerinin aksine hakikat komisyonlarının sahip olduğu en önemli yetki affetmedir. Genel olarak af yetkisi yasama ve/veya yargı organlarına verilen yetkiler arasında yer alır.

V. HAKİKAT KOMİSYONLARININ AMACI

Hakikat komisyonları pek çok amacı gerçekleştirme hedefiyle hayata geçirilirler; halbuki geçmişte komisyonların daha sınırlı bir amaç listesiyle görevlendirildiği görülür. Bunun yanında sınırlı sayıdaki amaçların hangi ölçüde gerçekleştirileceğine ilişkin anlayış da zaman içinde değişmiştir. Özellikle ilk dönem hakikat komisyonlarının eldeki olayın gerçeklerinin dışına çıkmadığı, daha dar bir alanda faaliyet gösterdiği görülür. Hakikat amacıyla hareket eden komisyon olayı aydınlattığında bir adım ileriye gitmez, örneğin olayın sosyal arka planını veya tarihi detaylarını

⁵⁶ FREEMAN, s. 71.

irdelemezdi.⁵⁷ Halbuki sadece fail ve mağdurun tespiti büyük resmin tek bir parçası olmaktan öteye gidemez. Geçmişle hesaplaşma ödevini dolduracak pek çok etmenin ele alınması gerekir.

Bugün geldiğimiz noktada hakikat komisyonlarından gerçekleştirmesi beklenen amaçların sayısı artmıştır. Yine söz konusu amaçların kapsamının da daha geniş yorumlandığını söylemek gerekir. Örneğin *Chapman*, kurulmuş hakikat komisyonlarının yaptıkları ve yapmak istediklerinden yola çıkarak, geçmişteki insan hakları ihlallerini kayıt altına almak, mağdurları ve yaşadıklarını tespit etmek, mağdurların acılarını azaltacak önlemler almak gibi bir dizi amacı aktarır.⁵⁸ Yazarın verdiği listeyi uzatmak mümkündür; zira toplumsal barış ve uzlaşma pek çok etkene bağlıdır. Ancak gözden uzak tutmamak gerekir ki bir toplumun uzlaşması görevini tek kurumdan beklemek gerçekçi olmaz.⁵⁹ Hakikat komisyonları yeniden bütünleşme yolunda faaliyette bulunacak pek çok kişi ve kurumdan sadece birisidir. O halde komisyonların esas gayesini ve bunun uzantılarını belirlemek daha doğru olacaktır.

Bir görüşe göre hakikat komisyonlarının temel amacı baskıcı rejimler döneminde işlenen insan hakları ihlallerini araştırmak, gerçekleşen bu ihlallere ilişkin genel bir değerlendirme sunmaktır.⁶⁰ Bu görüşle bağlantılı olarak, genel kanının hakikat komisyonlarının insan haklarının gelişimine katkı sunmak amacıyla kuruldukları oldukları söylenebilir. Bir komisyonun başarısının ölçüsü insan hakları kültürüne ne oranda katkıda bulunduğu bakarak ölçülebilir.⁶¹ Komisyonların amacına yönelik ortak bir kanaat oluşturulamadığına göre, esas amaca hizmet eden önemli başlıkları

⁵⁷ Robert I. ROTBERG: “*Truth Commissions and the Provision of Truth, Justice and Reconciliation*”, in *Truth v. Justice*, Princeton University Press, Princeton 2000, s. 4.

⁵⁸ Audrey R. CHAPMAN: “*Truth Finding in the Transitional Justice Process*”, in *Assessing the Impact of Transitional Justice: Challenges for Empirical Research*, United States Institute of Peace, Washington 2009, s. 94.

⁵⁹ Toplumun geçmişte olanlar hakkında bilgilendirmek, yeni oluşan siyasi düzenin meşruluğunu sağlamak gibi görevler gerçekçi görünmemektedir. Anılan haller ancak düzgün işleyen bir hakikat komisyonunun getirileri olabilir.

⁶⁰ Mike KAYE: “*The Role of Truth Commissions in the Search for Justice, Reconciliation and Democratisation: The Salvadorean and Honduran Cases*”, *Journal of Latin American Studies*, Vol. 29, Iss. 3, 1997, s. 698.

⁶¹ Tricia D. OLSEN / Leigh A. PAYNE / Andrew G. REITER / Eric WIEBELHAUS – BRAHM: “*When Truth Commissions Improve Human Rights*”, *The International Journal of Transitional Justice*, Vol. 4, 2010, s. 459.

belirlemek gerekir. Biz, insan haklarının gelişimini sağlamak ve gelecekteki ihlalleri önlemek bakımından önde gelen üç başlığı incelemek gerektiğini düşünüyoruz: hakikati araştırmak, tavsiye kararları almak ve mağdurların zararlarını gidermek.⁶²

1. Hakikati Araştırmak

İnsan hakları ihlallerinin varlığını inkar etmek ırkçılığın bir başka şeklidir.⁶³ Bir gruba karşı gerçekleştirilen insanlık dışı fiilleri yaşanmamışçasına göz ardı etmek, ihlallere zımnen onay vermek anlamına da gelir. Halbuki yaşanmış her şeyi konuşmak, sorumluları tespit etmek sonraki süreçler bakımından zorunlu olan bir ön adımdır. İnsan hakları ihlallerinin faillerini cezalandırsanız da affetseniz de öncelikle ortadaki durumun tüm boyutlarını bilmeniz gerekir. Mağdurların yaşadıklarına kulak vermemek, empati yapmak için çabalamamak toplumsal mutabakat sağlanmasının önünü kapatır.⁶⁴ O halde insan haklarını canlandırmak ve toplumun yeniden inşasını sağlamak bakımından hakikate ulaşmak hayatidir. *Hayner* de, hakikati araştırmanın, yani ülkenin geçmişindeki acı dolu günleri kayıt altına almanın ve karanlıkta kalmış olayları inceleyerek inkar olgusunu yok etmenin, bir hakikat komisyonunun en öncelikli amacı olduğunu söyler.⁶⁵

Hakikatin sadece komisyonların ana gayelerinden birisi değil, aynı zamanda hukukun da önem atfettiği bir olgu olduğunu belirtmek gerekir. Son yirmi yıldır bir hak olarak da uluslararası alanda kendisini göstermeye başlayan hakikat, uluslararası mahkeme kararlarında tartışılmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin vurguladığı üzere, mağdur, ailesi ve mirasçıları kitlesel insan hakları ihlallerinin yarattığı koşullarla ilgili hakikati öğrenme hakkına sahiptir.⁶⁶ Özellikle zorla kaybetmelerin söz konusu olduğu durumlarda mağdurun ailesinin ve yakınlarının hakikati öğrenme hakkı ortaya çıkar. Yine Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu da hakikati öğrenme hakkını vurgulamaktadır. Komisyon'a göre hakikati

⁶² Aynı yönde bkz. GONZALEZ / VARNEY, s. 23.

⁶³ IMBLEAU, s. 159.

⁶⁴ SANCAR, s. 50.

⁶⁵ HAYNER, *Unspeakable Truths*, s. 20.

⁶⁶ *Lejla Fazlic ve diğerleri – Bosna Hersek*, 03.06.2014, Başvuru No: 66758/09, para. 38.

öğrenme hakkı kamusal ve bireysel bağlamda önem taşır.⁶⁷ Hakikatin kamusal bir önemi vardır; ancak bu şekilde demokratik bir toplumun gelişmesi mümkün olabilir. Bireysel bağlamda da hakikat, mağdurların yakınları bakımından bir onarım imkanı sunar.

Hakikat öncelikle tek tek bireyler nezdinde önem taşır. Esasen pek çok vakada toplum, mağduru da faili de bilmektedir. Bir gün gözaltına alınmak için götürülüp geri gelmeyen mağdurun akıbetini o bölgede yaşayan herkes tahmin edebilir. Diğer yandan hakikati duymak başka bir deneyimdir. Mağdurun yaşadıkları detaylandırılır, failin kim olduğu açıkça tespit edilir ve tüm toplum gerçeği görme imkanına kavuşur. Yıllarca inkar edilen gerçekler birinci ağızdan kabul edilmiş olur.⁶⁸ İnsanlar en azından sevdiklerinin akıbetini öğrenme şansını yakalamış olurlar. Bunun yanında hakkında hiçbir bilgi olmayan mağdurların da durumu ortaya çıkarılabilir. Mağdurun başına neler geldiği, failin kim olduğu, üstü kapatılan olayın ne zaman ve nerede yaşandığı gibi sorular nihayet cevaplanabilir. Güney Afrika'da oğlu polis tarafından on dokuz kurşunla öldürülen bir anne: *"Oğluma bunu kimin yaptığını bilmeliyim. Oğlumu öldürenin yüzüne bakıp bana sebebini söylediğinde belki onu affedebilirim"* demektedir.⁶⁹ Kimi zaman gerçekten de geride kalanların failleri affedecek gücü buldukları görülür: *"...fail eşlerimizi geri getirebilmeyi istediğini söyledi...özür dilediğinde içten olduğuna inandım...elini tutarak ona hala değişebileceğini gösterdim"*.⁷⁰

Sadece yaşananları öğrenmek herkes için yeterli bir çözüm yolu olmayabilir. Hiç şüphesiz hakikati öğrenmek önemli bir adımdır. Bununla birlikte sevdiğinin akıbetini öğrenen kişinin bir sonraki talebinin adalet olmaması için hiçbir sebep yoktur. Özellikle Güney Afrika'da olduğu gibi işlediği suçları tamamen itiraf eden kişilerin affedilmesi adalet arayışına ilişkin itirazların yükselmesine sebep olur. İşlediği suçları birer birer sayan

⁶⁷ Lucio Parada Cea ve diğerleri – *El Salvador*, 27.01.1999, Dosya No: 10480, para. 151.

⁶⁸ Paul GREASY: *The Era of Transitional Justice: The Aftermath of the Truth and Reconciliation Commission in South Africa and Beyond*, Routledge Press, New York 2011, s. 21.

⁶⁹ Paul LANSING / Julie C. KING: *"South Africa's Truth and Reconciliation Commission: The Conflict Between Individual Justice and National Healing in the Post-Apartheid Age"*, Arizona Journal of International and Comparative Law, Vol. 15, Iss. 3, 1998, s. 771.

⁷⁰ Pumla GOBODO – MADIKIZELA: *"Remorse, Forgiveness, and Rehumanization: Stories from South Africa"*, Journal of Humanistic Psychology, Vol. 42, Iss. 1, 2002, s.17.

kişinin bir cezai yaptırımla karşılaşmaması kabulü zor bir durumdur. Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu çatısında faaliyet gösteren İnsan Hakları Komitesi üyesi dahi bu durumu açıkça kabul etmektedir: “Mağdurlar faillerin ifadelerini dinlemeye gelip de onların kibirli ve soğuk söylemlerini duyduklarında ikinci kez mağdur oluyorlar. Failler hiçbir vicdan azabı veya pişmanlık sergilemiyorlar. Affedilmek için faillerin özür dilemesi gibi bir zorunluluk da söz konusu değil”.⁷¹ Sadece katı gerçeği araştırmak, karşılığında kuru bir özür dahi alamamak makul görünmemektedir. Bu nedenle komisyonların daha ziyade ceza mahkemeleriyle paralel çalışması veya bulgularını raporlayarak gelecekteki yargılamaların önünü açması daha uygun görünmektedir.

Halbuki kimi yazarlar hakikate ulaşmanın bir adalet şekli olduğunu iddia etmektedirler. Nihayet gerçeklerin öğrenilmesinin, mağdurların ve ailelerinin birer birey olarak görülmeye başlanmasının adalete hizmet ettiği belirtilmiştir. Yine hakikat sayesinde korku ve baskının üzerinden gelindiği, şiddet zincirlerinin kırıldığı düşünülmektedir.⁷² Hakikat, gerçekten de iddia edilen faydaların hepsinin sağlanmasında etkili olabilir; ancak bu faydaların adalete ne şekilde hizmet ettiği açık değildir. Mağdurların ve geride kalanların baskılardan kurtarılması, yaşanan acıların devlet tarafından tanınması demokratik toplumun inşa edilmesinde etkili olabilir. Hakikat komisyonlarının adaleti sağlamadaki rolü mahkemelerle olan çalışmasına bağlıdır. Nitekim karşı çıktığımız argümanları değerlendiren yazarlar da, hakikat komisyonlarının adaleti sağlamadaki katkısını incelerken mahkemelerle olan çalışmaları ilk sıraya koymaktadırlar.⁷³

Hakikati öğrenmek kamusal bağlamda da ortak bir hafızanın inşa edilmesini sağlar. Bir toplumun yaşadığı kitlesel ihlallerin kayıt altına alınması, geçmişle hesaplaşmak ve geleceğe bakabilmek adına değer taşır. Öyle ki günümüzde hafıza inşasının önemi evrensellik kazanmıştır.⁷⁴ Uluslararası alanda devletler ağır insan hakları ihlallerinin tanınmasını birbirlerine şart koşabilmektedirler. Tüm bu gelişmeler göstermektedir ki hakikati araştırmak ve inkar edilemez şekilde ortaya dökmek hayatidir.

⁷¹ LANSING / KING, s. 772.

⁷² Elizabeth KISS: “*Moral Ambition Within and Beyond Political Constraints: Reflections on Restorative Justice*”, in Truth v. Justice, Princeton University Press, Princeton 2000, s. 71.

⁷³ GREADY, s. 21.

⁷⁴ Bu konuda bkz. SANCAR, s. 67 vd.

Bugün Auschwitz'de, Ruanda'da ve Yugoslavya'da yaşananlar inkar edilemiyorsa bunun hayata geçirilen uluslararası mahkemeler sayesinde olduğu belirtilmektedir.⁷⁵ Gerçekten bu mahkemeler yaptıkları yargılamalarla sadece müdahil toplumlar için değil, tüm dünya için ortak hafıza yaratmışlardır. Öte yandan haklı olarak, hakikati ortaya çıkartmakta mahkemeler yeterliyse hakikat komisyonlarına neden ihtiyaç duyulduğu sorulabilir. Hakikat komisyonları daha detaylı ve kapsamlı bilgiye ulaşabilir. Ceza mahkemelerinin fail odaklı olması ve az sayıda mağdura yer vermesi, uzun zaman gerektiren yargılama süreciyle birlikte değerlendirildiğinde ulaşılacak hakikatin daha dar kapsamlı olacağı görülür.⁷⁶ Halbuki bir hakikat komisyonu, çok sayıda mağdura ve faile ulaşabilir. Yine ceza tehdidinin bulunmaması failleri daha detaylı bilgi vermeye sevk edecektir.

Hakikat komisyonlarının kitlesel bir bilinç yaratma adına geçmişi kayıt altına alması “resmi tarih” algısının doğmasına ve eleştirilerin yöneltmesine sebep olmaktadır. Bir görüşe göre hakikat komisyonları resmi devlet tarihi yazmakla görevlendirilmiş organlardır.⁷⁷ Komisyonları sadece belirli güdüyle çalışan kurumlar olarak değerlendirmek haklı olmaz. Eskiye değerlendirirken bakış açısını tek yöne çevirmek hiç şüphesiz adaletsiz sonuçlar doğurur. Bir ülkenin mazisindeki ihlalleri inceleme altına alırken, failleri ve mağdurları belirli gruplar içerisinde değerlendirmek önyargıyı ortaya koyar. Nitekim Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu bu sebepten ötürü eleştirilerin odağı olmuştur. Komisyon, genel olarak beyazların siyahlara karşı işlediği ihlalleri inceleyip, siyahların kendi aralarında yaşadıkları şiddet olaylarını göz ardı etmekle suçlanmıştır.⁷⁸ Yine tarih sahnesi de mercek altına alınmayan kitlesel ihlallerle doludur. Nazi Almanyası tarafından işlenen suçlara tarihi delil yaratacak Nürnberg Mahkemesi'nin kurulmasında gösterilen başarı, müttefik devletlerin sebep olduğu kitlesel insan hakları ihlallerinin araştırılması için ortaya konulamamıştır. Her dönemde her kurumda yaşanabilen bu önyargılı tutumu sadece hakikat komisyonlarına mal etmemek gerekir. Önemli olan baskıcı

⁷⁵ IMBLEAU, s. 160, 161.

⁷⁶ Eric WIEBELHAUS – BRAHM: Truth Commissions and Transitional Societies: The Impact on Human Rights and Democracy, Routledge Press, New York 2010, s. 14.

⁷⁷ Colin BUNDY: “*The Beast of the Past: History and the TRC*”, in *After the TRC: Reflections on Truth and Reconciliation in South Africa*, David Philip Publishers, Cape Town 2000, s. 13.

⁷⁸ GREADY, s. 44.

bir dönemde, her gruptan faillerce, her gruptan mağdurlara karşı gerçekleştirilen ihlalleri araştırmak iradesidir. Şüphesiz bir ülkenin geçmişinde yaşanan her ihlalin aydınlatılması mümkün değildir; ancak önemli olan geçmişle hesaplaşma adına büyük resme hizmet edecek yaklaşımı ortaya koymaktır.⁷⁹

Son olarak, komisyonun başarısını artırmak bakımından çalışmaların kapsamına da bakmak gerekir. Eğer toplumsal barışın sağlanması, mağduriyetlerin giderilmesi hedefleniyorsa hakikat tüm çıplaklığıyla ortaya konulmalıdır. Suçlar arasında ayırım yapmak, seçici davranmak komisyonun güvenilirliğine zarar verir. Halbuki en başarılı kabul edilen komisyonlar dahi kimi konularda üç maymunu oynamayı tercih etmiştir. Örneğin, Güney Afrika Komisyonu yüzbinlerce insanın mağduru olduğu zorunlu göç politikasını araştırmama yoluna gitmiştir. Güney Afrika'daki gibi görmezden gelmeye dayanan tutumların genellikle politik ve askeri gerilimleri önlemeye yönelik olduğu görülür.⁸⁰ Yine araştırılan konuların kapsamının yanında araştırma altına alınan tarihlere de dikkat etmek gerekir. Belirli bir süreci, günü gününe belirterek incelemek hakikatin eksik kalmasına sebep olabilir.⁸¹ Örneğin Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi 1 Ocak 1994 – 31 Aralık 1994 tarihleri arasında gerçekleşen ihlalleri yargılamak üzere hayata geçirilmiştir. Halbuki Ruanda Soykırımı'ndan önce gerçekleşen pek çok ihlal söz konusudur. Yine soykırım sonrası intikam amacıyla işlenen kitlesel ihlaller de bulunmaktadır.

2. Tavsiye Kararları Almak

Hakikat komisyonları geçmişi inceleyerek geleceğe ışık tutarlar. Eski defterleri açarak geçmişle hesaplaşmanın amacı gelecekte ortak bir yaşamı mümkün kılmaktır. Geçmişteki hataların tekrarını önleyecek tedbirlerin alınması da elbette bu amacın ayrılmaz bir parçasıdır. Komisyonlardan,

⁷⁹ IMBLEAU, s. 177.

⁸⁰ Bir görüşe göre Güney Afrika'da Komisyon, tüm kitlesel ihlalleri araştırmayı göze alamazdı. Zira göçe zorlama gibi politikalar ülkenin yasalarına dayanmaktaydı. Bu tür ihlallerin araştırılması Komisyonu, Güney Afrika'nın tüm hukuk sistemiyle karşı karşıya getirecekti. Konuya ilişkin detaylı değerlendirmeler için bkz. Mahmood MAMDANI: "Amnesty or Impunity? A Preliminary Critique of the Report of the Truth and Reconciliation Commission of South Africa (TRC)", *Diacritics*, Vol. 32, Iss. 3-4, 2002, s. 42 vd. aynı yönde bkz. CRYER / FRIMAN / ROBINSON / WILMSHURST, s. 572.

⁸¹ IMBLEAU, s. 170.

araştırdıkları konulardaki aksak noktaları belirtmeleri ve bunlara yönelik tavsiyelerde bulunmaları beklenmektedir. İnsan hakları ihlallerine sebep olan yozlaşmış bir kolluk gücü ya da yargı örgütü buna örnek olarak gösterilebilir. Hemen belirtelim ki komisyonlar bu amaçlarını layığıyla yerine getirirler dahi önemli olan devletin tutumudur. Devlet başkanı ya da hükümet gönüllü davranarak harekete geçmediği sürece alınan tavsiye kararlarının hiçbir hükmü bulunmamaktadır.

Komisyonların tavsiyelerde bulunmak amacının yıllar içerisinde önem kazandığını söylemek mümkündür. İlk dönem hakikat komisyonlarınca kısa şekilde anlatılan tavsiyelere yakın zamanda hayata geçirilen komisyonların sayfalarca yer verdiği görülmektedir.⁸² Örneğin El Salvador Hakikat Komisyonu tavsiyelerine sadece on beş sayfada yer vermiştir; halbuki Peru Hakikat Komisyonu yaklaşık iki yüz sayfa uzunluğunda bir metin kaleme almıştır.

Tavsiye kararlarının niteliği ve kapsamı, yaşanan insan hakları ihlallerinin özelliklerine göre her ülkede farklılık gösterebilir. Soykırım yaşanmış bir ülkeyle zorla kaybetmelerin / işkencelerin yaşandığı bir ülke farklı reformlara ihtiyaç duyacaklardır. Tüm bu farklılıkları ve ihtiyaçları göz önünde bulundurmak bir komisyonun başarısı bakımından önem taşır. Örneğin, ağır maddi hasarın olduğu bölgelerde mağdurların ekonomik yönden desteklenmesi için tavsiyelerde bulunulması olağandır. Yine soruşturma ve kovuşturma süreçlerinde en temel sanık haklarına riayet edilmediği bir ülkede yargı reformu için tavsiyelerde bulunulması beklenir. Hakikat komisyonu tüm bu konuları değerlendirmeli ve sosyal barışın sağlanmasını engelleyebilecek sorunları ele almalıdır. Sorunlara yönelik hakiki çözüm yollarının gösterilmesi hayatidir; ancak komisyonların ülke gerçeklerinden hareketle sınırlı çözümler sundukları görülebilmektedir. Sierra Leone Hakikat Komisyonu, önerilerinin daha hızlı hayata geçirilebilmesi için devlet bütçesine yük getirmeyecek reformlar ortaya koymuştu.⁸³ Halbuki komisyonlar gerçekçi olmak adına problemin derinlerine nüfuz etmekten kaçınmamalı ve gerçeği esas almalıdır.

⁸² HAYNER, *Unspeakable Truths*, s. 192.

⁸³ William A. SCHABAS: *"A Synergistic Relationship: The Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission and the Special Court for Sierra Leone"*, in *Truth Commissions and Courts: The Tension Between Criminal Justice and the Search for Truth*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2004, s. 13.

Uygulanması mümkün olmasa dahi çözüm yollarını öngörmek geçmişle hesaplaşmaktaki samimiyeti ortaya koyar.

Diğer yandan, daha önce de belirtildiği üzere, komisyon tavsiyeleri uygulanmadığı sürece hiçbir anlam taşımaz. Hakikat komisyonları esas itibarıyla demokrasinin hiç bulunmadığı veya aksak olarak çalıştığı yerlerde hayata geçirilmektedirler; bu sebeple tavsiye kararlarının uygulanması çoğunlukla mümkün olmaz.⁸⁴ Yozlaşmanın ve ağır ihlallerin merkezinde olan ordu, polis, yargı gibi alanlarda faillerin halen görevde oldukları ve dolayısıyla nüfuzlarının hissedildiği görülür. Böyle bir ortamda tavsiyelerin uygulanması veya uygulansa da başarıya ulaşması beklenmez. Belirtelim ki zoru başaran ve aksak kurumlara ilişkin radikal kararlar alan ülkeler bulunmaktadır. Guatemala'da komisyon, ordu içerisindeki yozlaşmayı inceleme altına almış ve reform önerilerinde bulunmuştu. Komisyon'un bulgularından sonra ordunun ülkeyi sol diktatörlükten kurtardığına ilişkin savunması inanırlılığını yitirmiş ve hukuka aykırı uygulamalar su yüzüne çıkmıştır.⁸⁵ Neticede baskılara daha fazla dayanamayan başkan Portillo, *Estado Mayor Presidencial* adlı gizli servisi kapatmak durumunda kalmıştır. Şili Hakikat Komisyonu'nun pek çok reform önerisi de uygulama alanı bulmuştur. Özellikle toplumsal birliğin yeniden sağlanması ve mağdurların maddi zararlarının tazmini amacıyla hayata geçirilen vakıf Komisyon'un en önemli eserlerinden birisidir.⁸⁶

Reform önerilerinin hayata geçirilmesi istisnai bir durum olarak karşımıza çıkar. Bu durumu bertaraf etmek amacıyla kimi komisyonlara bağlayıcı kararlar alma yetkisi verilmiştir. İlk olarak El Salvador Hakikat Komisyonu'nun sahip olduğu bu istisnai yetkinin Sierra Leone'deki komisyona da tanındığı görülür. Belirtmek gerekir ki kağıt üzerinde tanınan bu yetkinin tam olarak uygulanması mümkün olmamıştır. El Salvador'da komisyon pek çok idari ve adli reform çağrısında bulunmuştu; ancak sadece ölüm timlerinde görev alan kişilerin görevlerinden ihraç edilmesi mümkün olmuştur.⁸⁷ Diğer yandan görevlerine son verilen kişiler başka makamlarda çalışmaya devam etmişlerdir.

⁸⁴ BRAHM, Truth Commissions and Transitional Societies, s. 24.

⁸⁵ Christian TOMUSCHAT: "Clarification Commission in Guatemala", Human Rights Quarterly, Vol. 23, Iss. 2, 2001, s. 256.

⁸⁶ HAYNER, Fifteen Truth Commissions, s. 622.

⁸⁷ KAYE, s. 704.

3. Mağduriyetleri Gidermek

Hakikat komisyonlarının toplumsal uzlaşmayı sağlamak adına amaçladıklarından bir diğeri de mağdurların zararlarının giderilmesidir. Daha önce de belirtildiği üzere, hakikat komisyonları mağdur odaklı organlardır; ancak mağduriyetlerin giderilmesi konusunun öncelikli hale gelmesi de zamanla gerçekleşmiştir. Gerek Arjantin, gerekse Şili Hakikat Komisyonları gibi daha eski örnekler mağdurların dahil olduğu bir sürecin kapılarını açmışlardır.⁸⁸ Tüm bunlara karşılık mağduru merkeze taşıyan anlayış Güney Afrika'da doğmuştur. Komisyon saydam bir süreç yürüterek daha önceden kapalı kapılar ardında gerçekleşen ifade ve toplantı süreçlerini halka açmıştır. Daha da önemlisi Komisyon'un mağdurların ihtiyaçlarını gidermek üzere Onarım ve Rehabilitasyon Komitesi'ni içerisinde barındırması yaklaşım farklılığını gözler önüne serer.⁸⁹

Zararın giderilmesi veya başka bir ifadeyle iyileştirme, farklı şekillerde tanımlanmaya çalışılmıştır. Kısa ve öz bir ifadeye göre iyileştirme, zararların giderilerek bireylerin yaşamlarına devam edebilmesinin sağlanmasıdır.⁹⁰ Her ne kadar verdiğimiz tanım basit olsa da mağduriyetlerin giderilmesi pek çok farklı etmeni içerisinde barındırır. Bireylerin mağduriyetleri yaşanan ihlallere göre değişiklik gösterir; o halde fiziksel, psikolojik ve ekonomik yönden iyileştirme söz konusu olabilecektir. Mağduriyetleri gidermeye yönelik bu çalışmaların genellikle hayata geçirilen programlar vasıtasıyla yürütüldükleri görülür. Yine kimi fonlar oluşturarak hedeflenen amaçlara ulaşmak da mümkündür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, iyileştirme stratejilerinin toplumun içerisinde çıkmasıdır.⁹¹ Mağduriyetlerin giderilmesi için harekete geçerken o ülkenin kültürünün ve geleneklerinin dikkate

⁸⁸ Susanne KARSTEDT: "From Absence to Presence, From Silence to Voice: Victims in International and Transitional Justice since the Nuremberg Trials", International Review of Victimology, Vol. 17, 2010, s. 18.

⁸⁹ Komite, iyileştirme kapsamında mağdurların ekonomik zararlarının giderilmesi, rehabilitasyon programlarının oluşturulması, kurumsal reformların yapılması gibi çeşitli hedefler belirlemiştir. Stef VANDEGINSTE: "Reparation", in Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm 2003, s. 154.

⁹⁰ Holly L. GUTHREY: Victim Healing and Truth Commissions: Transforming Pain Through Voice in Solomon Islands and Timor-Leste, Springer Press, Heidelberg 2015, s. 11.

⁹¹ Brandon HAMBER: "Healing", in Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm 2003, s. 81.

alınması gerekir; aksi halde toplumdan kopuk bir yaklaşım başarıya ulaşamaz.

Hakikat komisyonları her şeyden önce terapi işlevi görür. Baskı döneminde ağır ihlallere maruz kalmış insanların üzüntü ve acı içerisinde olacağına şüphe yoktur. Bu bağlamda, komisyonlar mağdur ve mağdur yakınlarının rahatlamasını sağlayacak araçlar olarak kendisini gösterirler.⁹² Mağdurların açık oturumlarda seslerini duyurabilme şansına kavuşması kızgınlığın dinmesi bakımından önem taşır. Önemle belirtelim ki, mağdurların açık toplantılarda dinlenmesinin yeniden mağduriyet yaratmaya sebep olacağına ilişkin kaygılar bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki mağdurların hakikat sürecine doğrudan dahil olması psikolojik yönden olumsuzluk yaratmamaktadır.⁹³ Saha çalışmaları mağdurların deneyimlerini paylaşarak psikolojik iyileşme sağladıklarını göstermektedir.⁹⁴ Belirtmek gerekir ki, öne çıkarak paylaşımlarda bulunmaları ve gerçekleştirdikleri ihlalleri itiraf etmeleri failer bakımından da yarar sağlar.

Psikolojik iyileşmenin bir boyutu da komisyon faaliyetleri dışındaki kısımdır. Açık toplantılarda yapılan paylaşımların yanında alternatif terapi yollarının da sağlanması önem taşır.⁹⁵ Mağdurların yaşadıkları travmaları atlatmaları için bireysel veya grup danışmanlığı hizmetlerinin sağlanması gerekir. Özellikle silahlı çatışma sonrası dönemlerde çocuk mağdurlara ayrı bir önem gösterilmesi gelecek kuşakların inşası bakımından hayatidir.

⁹² GUTHREY, s. 81.

⁹³ Debra KAMINER / Dan J. STEIN / Irene MBANGA / Nompumelelo ZUNGU DIRWAYI: "The Truth and Reconciliation Commission in South Africa: Relation to Psychiatric Status and Forgiveness among Survivors of Human Rights Abuses", British Journal of Psychiatry, Vol. 178, 2001, s. 375. Bahsi geçen araştırmanın tam aksini savunan bir görüşe göre, ifade veren mağdurların %50-60'lık kısmı ciddi psikolojik zorluklar yaşamaktadırlar. Konuyla ilgili bkz. Amy GUTMANN / Dennis THOMPSON: "The Moral Foundations of Truth Commissions", in Truth v. Justice, Princeton University Press, Princeton 2000, s. 30.

⁹⁴ Tüm bu olumlu yansımalara karşılık, mağdurların sosyal bakımdan zarar gördükleri gözlemlenmektedir. Bir başka ifadeyle kişiler toplumca damgalanabilmektedir. Kimi hallerde komisyon toplantılarına katılan mağdurların, yaşadıkları sosyal çevreden ve hatta ailelerinden dışlandıkları görülür. David BACKER: "Victims' Responses to Truth Commissions: Evidence from South Africa", in Security, Reconstruction and Reconciliation, UCL Press, London 2007, s. 187.

⁹⁵ Hakikat komisyonlarının varlığının dahi tek başına psikolojik bir fayda sağladığı belirtilmektedir. VANDEGINSTE, s. 154.

Angola gibi kimi ülkelerde diyalogu artırmak adına çocuklar ve yetişkinlerin dahil olduğu programlar oluşturulduğu görülür.⁹⁶

Psikolojik iyileşme mağdurların kendilerini ifade etmelerinin dışında farklı şekillerde gerçekleşebilir. Daha ziyade sembolik ve manevi değeri olan tedbirlerin de uygulama alanı bulduğu görülmektedir.⁹⁷ Faillerin mağdurlara yazdıkları özür mektupları gibi manevi yöntemler söz konusu olabilir. Geride kalanların iyileştirilmesi bakımından mağdur için düzenlenen uygun bir cenaze töreni de örnek olarak gösterilebilir. Sembolik yönelimler kimi durumlarda kamusal bir özellik taşır. Toplumun tamamı bakımından en önemli sembolik yaklaşım, siyasilerin yaşananlar için özür dilemesidir. Şili’de başkan Aylwin’in Komisyon raporunun yayımlanmasından sonra özür dilemesi Şili halkının elde ettiği en büyük sembolik faydaydı.⁹⁸ Mağdurlar için anma günü ilan edilmesi veya mağdurların isimlerinin cadde ve sokaklara verilmesi gibi yaklaşımlar da hatırlama bakımından faydalıdır. Ancak unutmamak gerekir ki sembolik tedbirlerin sağlayabileceklerinin de sınırları vardır ve beklentileri sınırlı tutmak gerekir.

Mağdurların ekonomik zararlarının giderilmesi de iyileşme sürecinin bir başka ayağıdır. Hiçbir ekonomik fayda kaybedilenleri geri getiremeyecek olsa da hayatın devam ettiği ve geride kalanların yardıma gerek duyduğu ortadadır. Ekonomik iyileştirme amacıyla çeşitli ülkelerde destek fonlarının hayata geçirildiği görülür. Brezilya’da 1995 yılında hayata geçirilen Komisyon, askeri yönetim döneminde zorla kaybetme mağduru olanların ailelerine yüksek meblağlarda ödeme yapmıştı. Şili Hakikat Komisyonu’nun önerisi üzerine kurulan Komite de önemli çalışmalarda bulunmuştur.⁹⁹ Diğer yandan komisyonların iyileştirme olanaklarına ilişkin eleştiriler her dönem yapılmaktadır. Özellikle Güney Afrika’da, Komite’nin zararların tazminine yönelik yarattığı beklentilerin karşılanmaması tepkiyle karşılanmıştır. Mağduriyetlerin giderileceğine ilişkin oluşturulan olumlu havaya rağmen

⁹⁶ HAMBER, s. 83.

⁹⁷ Pablo de GREIFF: “*Justice and Reparations*”, in *The Handbook of Reparations*, Oxford University Press, New York 2006, s. 468 vd.

⁹⁸ Anita FERRARA: *Assessing the Long-term Impact of Truth Commissions: The Chilean Truth and Reconciliation Commission in Historical Perspective*, Rotledge Press, Oxon 2015, s. 66.

⁹⁹ VANDEGINSTE, s. 155.

kişilerin ancak yıllar sonra ve kısıtlı miktarda tazminat alabildiği belirtilmektedir.¹⁰⁰ Yine Komisyon'un mağdur veya mağdur yakınlarının altı yıl boyunca aylığa bağlanmasına ilişkin önerisi tam anlamıyla uygulama alanı bulamamıştır. Belirtelim ki tüm bu aksaklıklar Komisyon'dan değil hükümetin bütçe sıkıntısından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple ekonomik mağduriyetlerin tam anlamıyla giderilememesinin hakikat komisyonlarıyla doğrudan bağlantılı olmadığını gözden kaçırmamak gerekir. Kaldı ki ağır baskı dönemlerinden sonra ayağa kalkmaya çalışan bir devletin ciddi ekonomik sorunlarla boğuşması muhtemeldir.

VI. HAKİKAT KOMİSYONLARI ÇÖZÜM SUNABİLİR Mİ?

Ağır insan haklarının gerçekleştiği bir toplumda, geçmişin ne şekilde ele alınması gerektiği görüş ayrılıkları yaratmaktadır. Kitlesele ihlallerden sonra iki görüş ortaya çıkar: adalet ve hakikat.¹⁰¹ İki tarafın savunucularının da genellikle oldukça zıt kutuplarda yer aldıkları görülür.¹⁰² Kimi yazarlara göre insan hakları ihlallerinin tekrarını engellemek adına başvurulabilecek en etkili yöntem ceza yargılamalarıdır. Hakikatin hiçbir şekilde adalet yerine geçemeyeceği, bir katilin veya tecavüzcünün serbest kalmasının ne şekilde adalet sayılacağına ilişkin anlaşılacağı belirtilmektedir.¹⁰³ Aksini savunan yazarlarsa hakikate ulaşarak geleceği inşa etmenin de adaletin bir şekli olduğunu dile getirirler.¹⁰⁴ Güney Afrika gibi affin geniş kapsamlı uygulandığı ülkelerde intikam amacıyla ceza yargılamalarına başvurulmadığı, uzlaşının tercih edildiği vurgulanmaktadır.

Hakikat komisyonlarını değerlendirirken konuya siyah ve beyaz olarak bakmak karşıt yaklaşımlardaki pozitif yanları göz ardı etmek olur. Unutmamak gerekir ki, insan hakları ihlallerinin kitlesele boyutta yaşandığı

¹⁰⁰ Catherine M. COLE: *Performing South Africa's Truth Commission: Stages of Transition*, Indiana University Press, Bloomington 2010, s. 123. Güney Afrika'da mağdurların ekonomik yönden iyileştirilmesine ilişkin aksaklıklar için bkz. HAYNER, *Unspeakable Truths*, s. 176 vd.

¹⁰¹ Martha MINOW: *"Between Vengeance and Forgiveness: South Africa's Truth and Reconciliation Commission"*, *Negotiation Journal*, Vol. 14, Iss. 4, 1998, s. 345.

¹⁰² Farklı tepkiler için bkz. CRYER / FRIMAN / ROBINSON / WILMSHURST, s. 574.

¹⁰³ GUTMANN / THOMPSON, s. 25.

¹⁰⁴ Güney Afrika örneğinden yola çıkarak hakikat komisyonlarının neden ceza yargılamalarına tercih edilmesi gerektiğine ilişkin değerlendirmeler için bkz. Alex BORAIN: *"Truth and Reconciliation in South Africa: The Third Way"*, in *Truth v. Justice*, Princeton University Press, Princeton 2000, s. 154 vd.

durumlarda pek çok etmeni ve olası sonuçları düşünmek gerekir. Bu sebeple kimi hallerde gri alanda durmak en makul çözüm olabilir. Nitekim *Brahm* da hakikat komisyonlarına yönelik üç tür yaklaşım bulunduğunu belirtir.¹⁰⁵ İlk gruba dahil olan yazarlar, mağdur ve toplum odaklı olduğu için hakikat komisyonlarını ceza yargılaması gibi alternatiflerden üstün tutmaktadırlar. İkinci grup yazarlar, hakikat komisyonlarına sert şekilde muhalefet ederler ve komisyonların bir çeşit tarih yorumlaması olmaktan öteye gidemediğini savunurlar. Son olarak da gri alana dahil olan, hakikat komisyonlarını mahkemelerle paralel çalışması halinde verimli sonuçlar yaratan kurumlar olarak gören yazarlar bulunmaktadır.

Geçtiğimiz yirmi yıl uluslararası ceza hukukunun önemli gelişmeler kaydettiği bir dönem olmuştur. İki *ad hoc* mahkemenin kurulması, kalıcı bir uluslararası ceza mahkemesinin hayata geçirilmesi önemli adımlardır. Yine kimi bölgesel uluslararası mahkemeler de bu dönemde kurulmuşlardır. Mahkemelerin kurulması daha önce tasavvur dahi edilemeyecek sonuçları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Sierra Leone Özel Mahkemesi, Liberya eski devlet başkanı Charles Taylor'ı savaş suçlarından ve insanlığa karşı suçlardan sorumlu bularak elli yıl hapis cezasına mahkum etmiştir.¹⁰⁶ Öyleyse devlet başkanlarının dahi yargılanıp cezalandırılabilirdiği bir dönemde ceza yargılaması en ciddi alternatif olarak karşımızda durmaktadır. Artık liderlerin dokunulmazlık zırhları dahi kırılmış, yargılamaların önü açılmıştır.

Ceza yargılamaları en ciddi ve etkin çözüm yolu olsa da eksiklerinin mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Geleceğe bakabilmek adına bir ceza yargılamasının çözemeyeceği ciddi sorunlar mevcuttur. Yargılamalar neticesinde tüm faillere ulaşılabildiği kabul edilse dahi büyük bir mağdur kitlesi ve sosyal sorunlar ciddi bir yük olarak önümüzde durur.¹⁰⁷ Yaşananların tüm çıplaklığıyla ortaya serilmediği hallerde mağdur – fail arasında köprülerin yeniden inşa edilmesi ve toplumsal uzlaşının sağlanması mümkün olmaz. *Imbleau* da ceza yargılamalarının ancak belirli bir noktaya

¹⁰⁵ BRAHM, *Uncovering the Truth*, s. 19, 20.

¹⁰⁶ *Prosecutor v. Charles G. Taylor*, Case No: SCSL-03-01-T, Sentencing Judgement, 30.05.2012.

¹⁰⁷ Ellen LUTZ: *“Transitional Justice: Lessons Learned and the Road Ahead”*, in *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth versus Justice*, Cambridge University Press, New York 2006, s. 339.

kadar fayda sağlayabildiğini; tarihi, sosyal, ekonomik ve politik konularda derinlemesine inceleme yapmanın ceza mahkemelerinden beklenemeyeceğini belirtmektedir.¹⁰⁸ Gerçekten de uluslararası ceza mahkemeleri dahi genel olarak eldeki somut olayın arka planına bakmaktan öteye gitmemektedirler. Bu sebeple ceza mahkemelerinin ve hakikat komisyonlarının işbirliği içerisinde çalışması hem hakikatin hem de adaletin elde edilmesi bakımından faydalı olabilir. Özellikle de hakikat komisyonu, ceza yargılamalarından önce faaliyete geçip görevini tamamlarsa daha sağlıklı olur; zira bu halde mahkemeler eldeki bulgulardan hareketle daha fazla failin cezalandırılmasını mümkün kılabilirler.¹⁰⁹

Kimi hallerde yargılamaların yapılması veya yürütülen yargılamaların başarı sağlaması mümkün olmaz. Hakikat komisyonu zorunlu bir seçim olarak kendisini gösterebilir.¹¹⁰ Özellikle baskıcı rejimin uzun dönem iktidarda kaldığı ülkelerde yargılamaların pratikte bir değeri olmaz; zira bu döneme ait tüm bilgi ve belgeler failer tarafından yok edilmiş olacaktır.¹¹¹ Ortadan kaldırılan dokümanlar ziyadesiyle baskıcı dönemin üst kadrolarına ilişkin olduğundan bu kişilerin yargılanması daha da zorlaşır.¹¹² Bilgi edinmenin çok zor olduğu böyle durumlarda hakikat komisyonu kurulması zorunluluk gösterir. Baskıcı dönemlerin bir diğer sonucu, failerin yetkilerini terk etmeden önce kendilerini koruma altına almak için çıkardıkları af yasalarıdır. Özellikle askeri diktatörlüklerin hemen hepsi ya af yasalarıyla kendilerini koruma altına alırlar ya da işlenen suçlar çöktan zamanaşımına uğramıştır.¹¹³

¹⁰⁸ IMBLEAU, s. 179.

¹⁰⁹ LUTZ, s. 336.

¹¹⁰ Yukarıda ele aldığımız durumun aksine hakikat komisyonu kurulması da mümkün olmayabilir. Silahlı çatışmaların devam ediyor olması, devletin gerekli imkanlara sahip olmaması gibi hallerde hakikat komisyonu dahi bir seçenek olarak kendisini gösteremeyebilir. FREEMAN / HAYNER, s. 127.

¹¹¹ IMBLEAU, s. 181.

¹¹² Ruti G. TEINEL: *Transitional Justice*, Oxford University Press, New York 2000, s. 43. Eski dönemdeki insan hakları ihlallerine ilişkin delil bulunamadığında, failer işledikleri diğer suçlar sebebiyle adalet önüne getirilmek istenmektedir. Ölüm timleri kurarak ülkede terör estiren bir diktatörün delil yetersizliğinden dolayı sadece rüşvet almaktan yargılanması buna örnektir. Bu gibi hallerde yargılamalar daha ziyade şova dönüşecektir. Yine de failerin yargılandığını görmek mağdurlar bakımından faydalı olacaktır.

¹¹³ SANCAR, s. 131.

Hakikat komisyonları fiziki zorunlulukların bir gereği olarak da kendisini gösterebilir. Soykırım, savaş gibi durumlarda yüz binlerce mağdurun ve failin dahil olduğu bir tablo ortaya çıkar. Bu kadar fazla sayıdaki kişinin dahil olduğu bir süreci sadece mahkemeler yoluyla düzeltmeye çalışmak mümkün değildir. Kaldı ki önemli bir kırılma yaşamış ülkelerde ulusal mahkemelerin verimli çalışacağını iddia etmek gerçekçi olmaz. Uluslararası mahkemeler de ancak sınırlı bir çözüm sunabilirler. Nitekim uluslararası ceza mahkemelerinin verimliliği de hukukçular arasında tartışma yaratmaktadır. Genel olarak tek bir dava aylarca sürmekte ve milyonlarca dolara mal olmaktadır.¹¹⁴

Belirttiğimiz tüm olumsuzluklar bir arada değerlendirildiğinde karma bir yöntem takip etmek en verimli seçenek olabilir. Özellikle kitlesel ihlallerden sorumlu üst kadro için yargılama yoluna gitmeye çalışmak makul görünmektedir. Böylelikle mağdurlar ve yakınları en azından üst düzeydeki sorumluların yargılandığını görme şansına kavuşurlar.¹¹⁵ Diğer failer açısından hakikat komisyonlarının işletilmesi faydalı olacaktır. Belirtelim ki tüm bu süreç mahkeme – hakikat komisyonu işbirliğiyle gerçekleşirse verimlilik artacaktır. Yine komisyonların sağladığı bilgiler sayesinde sadece üst düzey yetkililerin değil diğer failerin yargılanması dahi mümkün olabilir.

Komisyonlar, mahkemelerle çalışacak olsa dahi kendilerinden beklenenleri gerçekleştirebilmeleri için belirli şartlara riayet edilmesi gerekir. Komisyonlar, ceza yargılamasının adalet fonksiyonu dışında kalan kısma yani bireysel ve kitlesel uzlaşmaya / barışa odaklanacaktır. Bu sebeple kutuplaşma yaratacak veya sorumluluğu tek tarafa yıkacak yaklaşımlardan kaçınmak gerekir. Kitlesel ihlaller, baskı politikaları genellikle tek bir tarafa yönelmiş olsa dahi diğer grupların mağduriyetleri de incelikte ele alınmalıdır. Sürekli baskı görenlerin, haklı bir mücadele verenlerin de suç işlemeyeceğine yönelik bir kural yoktur. Her iki tarafın da fiilleri ortaya serilirse cepheleşmenin önüne geçilebilir ve hakikati kabullenmek kolaylaşır.¹¹⁶

¹¹⁴ Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Amerikan Mahkemeleri'yle karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için bkz. David WIPPMAN: "The Costs of International Justice", The American Journal of International Law, Vol. 100, Iss. 4, 2006, s. 861 vd.

¹¹⁵ IMBLEAU, s. 183.

¹¹⁶ IMBLEAU, s. 175.

Güney Afrika'da Komisyon'un tüm tarafların sebep olduğu ihlalleri inceleyeceği belirtilmiş, *Apartheid* karşıtı African National Congress'in (Afrika Ulusal Kongresi) gerçekleştirdiği eylemler de sonuç raporda yer bulmuştur. Ruanda'daysa aynı cesaretin gösterilemediği görülür. Çoğunluğu Tutsilerden oluşan silahlı örgüt Rwandan Patriotic Army'nin (Ruanda Vatansever Cephesi) kazandığı zafer soykırımın sona ermesini sağlamıştı. Soykırımın sona erdirilip Tutsi ırkının kurtarılması beraberinde on binlerce sivil Hutu'nun öldürülmesini de getirdi. Soykırım sona erdiğinde örgütün siyasi kolu iktidara gelmiş ve Hutulara karşı işlenen suçlarla ilgili oldukça sınırlı yargılamalar yapılmıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre sadece kırk askere ilişkin yargılamalar yapılmış ve kısa süreli hapis cezaları verilmiştir.¹¹⁷

VII. SONUÇ

Ülkelerin yaşadıkları kırımlar derin problemleri de beraberinde getirir. Uzun yıllar insan haklarını görmezden gelmiş, baskıcı bir rejimden demokrasiye geçiş yolu engebelerle doludur. Halbuki, gerek bireysel gerekse toplumsal boyuttaki sorunların çözümü geleceği inşa edebilmek adına zaruridir. İşte tüm bu ihtiyaçlar ceza yargılamalarıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Bu gibi durumlarda genellikle ceza yargılamalarının sağlıklı yürümediği görülür. Esasen gerçek anlamda yargılamalar yapılsa dahi, ceza mahkemeleri de belirli bir noktaya kadar ihtiyacı giderebilir. Yapıcı adalet yaklaşımı karşılanamayan bu ihtiyaçların göz önüne alınması neticesinde ortaya çıkmış ve büyük bir hızla gelişmiştir.

Yaklaşık kırk yıllık bir geçmişi bulunan hakikat komisyonları geçmişle hesaplaşma adına zor zamanlar geçiren toplumlar için en gelişmiş metot olarak karşımıza çıkmaktadır. Komisyonların uluslararası alandaki kabulü o kadar artmıştır ki, dünyanın dört bir yanında yeni örnekler hayata geçirilmeye devam etmektedir. Ancak toplumsal barışı ve uzlaşmayı sağlamak bakımından önemli katkılar sunan hakikat komisyonları pek çok eleştirinin de hedefi konumundadır. Özellikle af yetkisi tanınan komisyonların daha sert bir tutumlu karşılaştığı görülür. Hakikatin hiçbir şekilde adaletin yerini

¹¹⁷ Human Rights Watch: "Rwanda: Justice After Genocide – 20 Years On", www.hrw.org/news/2014/03/28/rwanda-justice-after-genocide-20-years, (Erişim Tarihi: 01.04.2016).

tutamayacağı, mağdurların ve yakınlarının ilgililerin yargılandığını görme haklarının olduğu belirtilmektedir.

Söz konusu eleştiriler haklılık payına sahiptir. Gerçekten de çok ağır ihlallere sebep olan kişilerin hiçbir cezai yaptırımla karşılaşmadığını görmek yaralayıcıdır. Diğer yandan hakikat komisyonlarını ceza yargılamalarına alternatif olarak görmek hatalı bir tutumdur. Her iki oluşumun da farklı yöntemleri ve farklı gayeleri bulunmaktadır. Nitekim her iki kurum da tek başına sadece belirli eksikliklerin giderilmesine hizmet edebilir. Latin Amerika'da hayata geçirilen komisyonlar göstermektedir ki mahkemelerle paralel bir çalışma yürütmek mümkündür. Komisyonların toplumsal uzlaşma ve hakikat, mahkemelerinse adalet amacını sağlaması uzak bir hedef değildir.

Sonuç olarak, ne komisyonları mucizevi işlevleri olan kuruluşlar olarak yüceltmek ne de birer politik tezgah olarak göz ardı etmek doğru bir tutum olur. Bağımsızlığı sağlanmış, gerekli ekonomik koşullara sahip bir hakikat komisyonu önemli işler başarabilir. Unutmamak gerekir ki hakikat komisyonları tüm yaraları saracak birer sihirli değnek değildirler. İyileşmenin sağlanması toplumsal istekle bağlantılıdır; tepeden inme kararlarla kurulan bir komisyonu halk benimsemez. Toplumsal bir talebin bulunduğu, tarafların uzlaşmaya açık olduğu hallerde komisyonların başarı sağlaması mümkündür. Ortak bir iradenin ortaya çıkmasını engellemek adına toplum bastırılır, uyutulur, manipüle edilir. O halde yapılması gereken, kitlelerin aydınlatılması için gerekli şartları yaratmak ve farklı fikirlerin dillendirilebilmesi için fırsat tanımaktır.

KAYNAKÇA

- BACKER David: “*Victims’ Responses to Truth Commissions: Evidence from South Africa*”, in *Security, Reconstruction and Reconciliation*, UCL Press, London 2007, s. 165-196.
- BORAINE Alex: “*Truth and Reconciliation in South Africa: The Third Way*”, in *Truth v. Justice*, Princeton University Press, Princeton 2000, s. 141-157.
- BRAHM Eric WIEBELHAUS: “*Uncovering the Truth: Examining Truth Commission Success and Impact*”, *International Studies Perspectives*, Vol. 8, 2007, s. 16-35.
- BRAHM Eric WIEBELHAUS: *Truth Commissions and Transitional Societies: The Impact on Human Rights and Democracy*, Routledge Press, New York 2010.
- BRAHM Eric WIEBELHAUS: “*Truth Commissions*”, in *Routledge Handbook of International Criminal Law*, Routledge Publisher, Oxon 2011, s. 369-380.
- BUNDY Colin: “*The Beast of the Past: History and the TRC*”, in *After the TRC: Reflections on Truth and Reconciliation in South Africa*, David Philip Publishers, Cape Town 2000, s. 9-20.
- CHAPMAN Audrey R.: “*Truth Finding in the Transitional Justice Process*”, in *Assessing the Impact of Transitional Justice: Challenges for Empirical Research*, United States Institute of Peace, Washington 2009, s. 91-114.
- CHAPMAN Audrey R. / MERWE Hugo von der: “*Assessing the South African Transitional Justice Model*”, in *Truth and Reconciliation in South Africa: Did the TRC Deliver?*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 2008, s. 1-22.
- COLE Catherine M.: *Performing South Africa’s Truth Commission: Stages of Transition*, Indiana University Press, Bloomington 2010.
- CRYER Robert / FRIMAN Hakan / ROBINSON Darryl / WILMSHURST Elizabeth: *An Introduction to International Criminal Law and Procedure*, Cambridge University Press, New York 2010.

- DOUGHERTY Beth K.: *“Searching for Answers: Sierra Leone’s Truth & Reconciliation Commission”*, African Studies Quarterly, Vol. 8, Iss. 1, 2004, s. 39-56.
- ELSTER Jon: *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*, Cambridge University Press, New York 2004.
- FERRARA Anita: *Assessing the Long-term Impact of Truth Commissions: The Chilean Truth and Reconciliation Commission in Historical Perspective*, Rotledge Press, Oxon 2015.
- FREEMAN Mark: *Truth Commissions and Procedural Fairness*, Cambridge University Press, New York 2006.
- FREEMAN Mark / HAYNER Priscilla B.: *“Truth-Telling”*, in *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm 2003, s. 122-144.
- GONZALEZ Eduardo CUEVA / VARNEY Howard: *Truth Seeking: Elements of Creating an Effective Truth Commission*, International Center for Transitional Justice, New York 2013.
- GONZALEZ Eduardo CUEVA: *“The Contribution of the Peruvian Truth and Reconciliation Commission to Prosecutions”*, in *Truth Commissions and Courts: The Tension Between Criminal Justice and the Search for Truth*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2004, s. 55-66.
- GREADY Paul: *The Era of Transitional Justice: The Aftermath of the Truth and Reconciliation Commission in South Africa and Beyond*, Routledge Press, New York 2011.
- GREIFF Pablo de: *“Justice and Reparations”*, in *The Handbook of Reparations*, Oxford University Press, New York 2006, s. 451-477.
- GUTHREY Holly L.: *Victim Healing and Truth Commissions: Transforming Pain Through Voice in Solomon Islands and Timor-Leste*, Springer Press, Heidelberg 2015.

- GUTMANN Amy / THOMPSON Dennis: “*The Moral Foundations of Truth Commissions*”, in *Truth v. Justice*, Princeton University Press, Princeton 2000, s. 22-44.
- HAMBER Brandon: “*Healing*”, in *Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook*, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm 2003, s. 77-96.
- HAYNER Priscilla B.: “*Fifteen Truth Commissions – 1974 to 1994: A Comparative Study*”, *Human Rights Quarterly*, Vol. 16, 1994, s. 597-655.
- HAYNER Priscilla B.: “*International Guidelines for the Creation and Operation of Truth Commissions: A Preliminary Proposal*”, *Law and Contemporary Problems*, Vol. 59, 1996, s. 173-180.
- HAYNER Priscilla B.: “*Truth Commissions: A Schematic Overview*”, *International Review of the Red Cross*, Vol. 88, Num. 862, June 2006, s. 295-310.
- HAYNER Priscilla B.: *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*, Routledge Press, New York 2011.
- IMBLEAU Martin: “*Initial Truth Establishment by Transitional Bodies and the Fight Against Denial*”, in *Truth Commissions and Courts: The Tension Between Criminal Justice and the Search for Truth*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2004, s. 159-192.
- KAMINER Debra / STEIN Dan J. / MBANGA Irene / DIRWAYI Nompumelelo ZUNGU: “*The Truth and Reconciliation Commission in South Africa: Relation to Psychiatric Status and Forgiveness among Survivors of Human Rights Abuses*”, *British Journal of Psychiatry*, Vol. 178, 2001, s. 373-377.
- KARSTEDT Susanne: “*From Absence to Presence, From Silence to Voice: Victims in International and Transitional Justice since the Nuremberg Trials*”, *International Review of Victimology*, Vol. 17, 2010, s. 9-30.
- KAYE Mike: “*The Role of Truth Commissions in the Search for Justice, Reconciliation and Democratisation: The Salvadorean and Honduran*

- Cases*”, *Journal of Latin American Studies*, Vol. 29, Iss. 3, 1997, s. 693-716.
- KISS Elizabeth: “*Moral Ambition Within and Beyond Political Constraints: Reflections on Restorative Justice*”, in *Truth v. Justice*, Princeton University Press, Princeton 2000, s. 68-98.
- LANDSMAN Stephan: *Crimes of the Holocaust: The Law Confronts Hard Cases*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania 2005.
- LANSING Paul / KING Julie C.: “*South Africa’s Truth and Reconciliation Commission: The Conflict Between Individual Justice and National Healing in the Post-Apartheid Age*”, *Arizona Journal of International and Comparative Law*, Vol. 15, Iss. 3, 1998, s. 753-790.
- LUTZ Ellen: “*Transitional Justice: Lessons Learned and the Road Ahead*”, in *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth versus Justice*, Cambridge University Press, New York 2006, s. 325-341.
- MADIKIZELA Pumla GOBODO: “*Remorse, Forgiveness, and Rehumanization: Stories from South Africa*”, *Journal of Humanistic Psychology*, Vol. 42, Iss. 1, 2002, s. 7-32.
- MALLINDER Louise: “*Exploring the Practice of States in Introducing Amnesties*”, in *Building a Future on Peace and Justice*, Springer Press, Heidelberg 2009, s. 127-171.
- MAMDANI Mahmood: “*Amnesty or Impunity? A Preliminary Critique of the Report of the Truth and Reconciliation Commission of South Africa (TRC)*”, *Diacritics*, Vol. 32, Iss. 3-4, 2002, s. 33-59.
- MINOW Martha: “*Between Vengeance and Forgiveness: South Africa’s Truth and Reconciliation Commission*”, *Negotiation Journal*, Vol. 14, Iss. 4, 1998, s. 319-355.
- OLSEN Tricia D. / PAYNE Leigh A. / REITER Andrew G. / BRAHM Eric WIEBELHAUS: “*When Truth Commissions Improve Human Rights*”, *The International Journal of Transitional Justice*, Vol. 4, 2010, s. 457-476.

- ROTBURG Robert I.: *“Truth Commissions and the Provision of Truth, Justice and Reconciliation”*, in *Truth v. Justice*, Princeton University Press, Princeton 2000, s. 3-21.
- SANCAR Mithat: *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, 4. Baskı, İletişim Yay., İstanbul 2014.
- SCHABAS William A.: *“Truth Commissions and Courts Working Parallel: The Sierra Leone Experience”*, Proceedings of the 105th Annual Meeting (American Society of International Law), Vol. 98, 2004, s. 189-195.
- SCHABAS William A.: *“A Synergistic Relationship: The Sierra Leone Truth and Reconciliation Commission and the Special Court for Sierra Leone”*, in *Truth Commissions and Courts: The Tension Between Criminal Justice and the Search for Truth*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2004, s. 3-54.
- SCHARF Michael P.: *“The Case for A Permanent International Truth Commission”*, Duke Journal of Comparative & International Law, Vol. 7, Iss. 2, 1997, s. 375-410.
- SHEA Dorothy: *The South African Truth Commission: The Politics of Reconciliation*, United States Institute of Peace, Washington 2000.
- SIKKINK Kathryn / WALLING Carrie B.: *“Argentina’s Contribution to Global Trends in Transitional Justice”*, in *Transitional Justice in the Twenty-First Century: Beyond Truth versus Justice*, Cambridge University Press, New York 2006, s. 301-324.
- SLYE Ronald: *“The Legitimacy of Amnesties under International Law and General Principles of Anglo-American Law”*, Virginia Journal of International Law, Vol. 43, s. 173-248.
- TEINEL Ruti G.: *Transitional Justice*, Oxford University Press, New York 2000.
- The Harvard Law School Human Rights Program: *Truth Commissions: A Comparative Assessment*, Harvard Law School Human Rights Program, USA 1997.

TOMUSCHAT Christian: “*Clarification Commission in Guatemala*”, Human Rights Quarterly, Vol. 23, Iss. 2, 2001, s. 233-258.

VANDEGINSTE Stef: “*Reparation*”, in Reconciliation After Violent Conflict: A Handbook, International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm 2003, s. 145-162.

WIPPMAN David: “*The Costs of International Justice*”, The American Journal of International Law, Vol. 100, Iss. 4, 2006, s. 861-881.

İNTERNET KAYNAKLARI

Commission of Historical Clarification: “Report of the Commission for Historical Clarification Conclusions and Recommendations”, www.aaas.org/sites/default/files/migrate/uploads/mos_en.pdf, (Erişim Tarihi: 16.03.2016).

Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu: “Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Cilt I ve II”, www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/darbe_muhtira/, (Erişim Tarihi: 18.03.2016).

Human Rights Watch: “World Report 1989”, www.hrw.org/reports/1989/WR89/Argentin.htm#TopOfPage, (Erişim Tarihi: 15.03.2016).

Human Rights Watch: “Rwanda: Justice After Genocide – 20 Years On”, www.hrw.org/news/2014/03/28/rwanda-justice-after-genocide-20-years, (Erişim Tarihi: 01.04.2016).

National Commission for Truth, Justice and Reconciliation: “Summary of the Final Report”, www.ccdh.org.ma/sites/default/files/documents/rapport_final_mar_eng-3.pdf, (Erişim Tarihi: 16.03.2016).

National Inquiry into the Separation of Aboriginal and Torres Strait Islander Children from Their Families: “Bringing Them Home”, www.humanrights.gov.au/sites/default/files/content/pdf/social_justice/bringing_them_home_report.pdf, (Erişim Tarihi: 18.03.2016).

The Commission on the Truth for El Salvador: “From Madness to Hope: the 12-year war in El Salvador: Report of the Commission on the Truth for El Salvador”, www.usip.org/sites/default/files/file/ElSalvador-Report.pdf, (Erişim Tarihi: 18.03.2016).

The Telegraph: “Spain Exhumes Civil War Victim as Calls Grow for Truth Commission”, www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/spain/12106843/Spain-exhumes-civil-war-victim-as-calls-grow-for-truth-commission.html, (Erişim Tarihi: 15.03.2016).

Truth and Reconciliation Commission of South Africa: “Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report, Vol. 1”, www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf, (Erişim Tarihi: 18.03.2016).